

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:3. 2007

KORTARE RECENSIONER

Rondo Cameron & Larry Neal, *Världens ekonomiska historia: från urtid till nutid*, Lund: Studentlitteratur, 2006 (2001). 625 s.

Att skriva en bok under titeln *A concise economic history of the world: from Paleolithic times to the present* är mäktigt och värt beröm. Bara ett litet fåtal skulle våga sig på och tro sig mäka med uppgiften – och ännu färre skulle ro skutan i land. Den numera avlidne Rondo Cameron var av sådant virke och hans *magnum opus*, bearbetat av Larry Neal, har nu kommit i en ny svensk upplaga där Lennart Schön skrivit epilogen.

Boken är inte avsedd för forskare i första hand utan snarare tänkt som lärobok för studenter på grundutbildningsnivå i ekonomi och ekonomisk historia – och den bör därmed läsas med just de glasögonen. Bokens 17 kapitel sträcker sig över hela mänsklighetens historia och ett förhållandevis generöst utrymme lämnas åt epoken innan den industriella revolutionen, inklusive ofta bortglömda delar som den neolitiska revolutionen och högkulturernas ekonomiska grundvalar.

Därefter följer kapitel om Europas medeltid, ekonomierna i resten av världen, den europeiska expansionen över haven och merkantilismen där flera välkända ekonomisk-historiska problem och tvistefrågor behandlas. Medeltiden beskrivs som betydligt mer dynamisk än den stereotypa bild av stagnation som många tidigare läroboksförfattare (exempelvis Dillard) har givit. Viktiga teman som prisrevolutionen, den medeltida ekonomins kris och hur det ekonomiska ledarskapet flyttades från Spanien och Portugal till England och Holland behandlas kort men koncist och initierat. Tendensen är att Cameron lägger stort vikt vid politikens roll och statens åtgärder för att förklara såväl ekonomiska framgångar som misslyckanden.

Väl inne på kapiteln om industrialiseringen hävdar Cameron med emfas att termen den "industriella revolutionen" är missvisande för den ekonomiska utvecklingen i England under 1700-talet. Snarare rörde det sig om ett ryckigt tillväxtförlopp där den ekonomiska förändringen skedde gradvis om något. För övrigt lyfts inte Storbritannien fram som exceptionellt framgångsrikt land utan andra länder, speciellt Frankrike, låg inte långt efter. Industrialiseringsförloppet må ha sett annorlunda ut, men resultatet blev för den skull inte sämre. Här märks det att Cameron själv har lämnat betydelsefulla bidrag på området och han pekar gärna på den mångfald av alternativa vägar som fanns för länder att industrialiseras.

Boken spänner över vida fält och behandlar teman som befolkningsutveckling, naturresurser, teknisk utveckling, statens roll och levnadsstandardens växt. Att Europa och den europeiska utvecklingen står i fokus är tydligt och Cameron gör sitt bästa i förordet för att rättfärdiga detta. Men det är tillräckligt mycket stoff

från andra kontinenter för att ändå göra titeln någorlunda rättvisa. Fram till 1900-talets första delar hålls den berättelsen ihop utan att man får känslan av att något fundamentalt blir förbisett. Svårare blir det när vi närmar oss vår egen tid. Kapitlen som berör efterkrigstiden ger inte samma överblick över de stora ekonomiska processerna. Speciellt den enorma tekniska utveckling vi sett det senaste halvsekleet blir styvmoderligt behandlad av Cameron. Här finns också ett par beklagliga missar i faktahanteringen. Exempelvis hade den kroatiska presidenten Tudjman inget att göra med Kroatians allians med Nazityskland under andra världskriget. Tvärtom var han partisan under Tito och sedermera armégeneral. Denna miss illustrerar också att de senare kapitlen inte hålls samman lika uttryckligt av en ekonomisk-historisk analys utan mer utgör nedslag i länderspecifika, politiska händelseförlopp.

Här fyller därför Lennart Schöns avslutande kapitel en viktig funktion. Schöns bidrag ger framför allt en inblick i de nya förutsättningar för tillväxten som 1900-talets sista decennier medfört, främst i form av en genomgripande teknisk förändring (den elektroniska revolutionen) och en fördjupad global marknadsintegration.

Boken illustrerar väl hur komplex och svårfångad den ekonomiska historien är. Problemet, om boken ska läsas som en lärobok, är att det övergripande temat är diffust. Cameron betonar komplexiteten och mångfalden av infallsvinklar på olika områden, och säkert är det så. Men för studenter på grundutbildningen hade det varit av värde att få mer analys utifrån de fakta och tematiska diskussioner som boken innehåller. Inte minst borde de ekonomiska processerna, hur teknisk och socioekonomisk förändring hänger ihop med den ekonomiska tillväxten, ha ägnats vidare utredning. Även på detta område ligger Camerons styrka på perioden fram till 1900-talets inledning.

Den välkommenterade bibliografin illustrerar att författaren har ett djupt och brett vetande, men tyvärr är referenserna till de senare årens forskning få. Att då använda boken för att som ambitiös och lärdomstörstande student ta sig vidare till forskningsfronten kan därför stöta på patrull.

Till de definitiva styrkorna med boken hör Camerons förmåga att hushålla med utrymmet och skriva en njutbar text. Systematiken i framställningen imponerar och såväl text som resonemang torde vara lätta att förstå för studenter på olika nivåer. Illustrationerna, tabellerna över ekonomiska data och kartmaterialet är rikare än i flertalet ekonomisk-historiska översikter. Det bidrar också till att göra boken nyttig och läsvärd för vetgiriga studenter som vill ha en introduktion till världens ekonomiska historia.

Henrik Lindberg

Christer Nilsson, *Fursten och folket: liv och död i slott och koja*, Stockholm: Carlsons, 2006. 298 s.

Bortsett från den egna hädangången, är döden något som fångar de flestas uppmärksamhet. Detta är något som Christer Nilsson tar fasta på. I sin bok har han ambitionen att presentera diverse farsoter som drabbat mänskligheten, visa på folkets lidanden och umbäranden samtidigt som svenska monarkers liv och död under en flera sekel lång period beskrivs. Boken är en omarbetad nyupplaga av *Folkets farsoter och kungars krämpor* (2000). Denna var i sin tur en samling av Nilssons tidigare arbeten i dagspress och tidningar, däribland *Läkartidningen*.

I kronologisk ordning och i egna kapitel avhandlas monarker från Gustav Vasa till Gustav V. Sjukdomar som pest, spetälska, syfilis, fläckfeber, malaria, återfallsfeber, rödsot, smittkoppor, tyfoidfieber, kolera, tuberkulos, spanska sjukan, polio och smuts (!) ägnas också var sitt kapitel. I slutet av boken gör de båda kungarna Vilhelm Erövraren och Ludvig XIV oväntade gästspel, medan AIDS, den kronologiskt sett mest aktuella smittan, får avsluta Nilssons framställning. Ett särskilt kapitel ("Växtplats människan") behandlar olika organismer som bebor kroppen – både nyttiga och parasitiska sådana. En styrka i boken är just beskrivningarna av de olika sjukdomarnas orsaker, smittvägar, spridning och skadliga verkan. För en medicinskt oskolad erbjuder dessa kapitel kunskaper för att förstå varför och hur vissa sjukdomar spridits vid olika tillfällen, och varför de kunde få ett så förgörande genomslag. Onekligen kittlar vissa delar av historierna om de olika monarkers hädanfärder. Tack vare bevarade detaljerade anteckningar står Adolf Fredriks obduktion och balsamering för den förmodligen snaskigaste delen av underhållningen.

Christer Nilsson förefaller ha betydligt större förståelse för bakterier än för historiska aktörer. Författaren upprepar och förvärrar en del gängse negativa ut-sagor om flera svenska regenter. Gustav Vasa framställs som despotisk, svekfull och kolerisk galning utan någon egentlig agenda, Johan III står honom inte långt efter, men framstår som balanserad jämfört med sin demoniske lillebror Karl IX. Vasa- och stormaktstidens regenter beskrivs som "ohöljt nationalistiska, härsklystna och centralmaktsfixerade furstar som cyniskt utnyttjar sina landsmän och undersåtar och betraktar dem som sina personliga ägodelar, utan någon vilja att hysa empati med deras lidande och död" (s. 7). Detta gör författaren utan att ägna utvecklingen i samtida europeiska stater nämnvärt utrymme, med undantag för Ludvig XIV:s förfärliga andedräft och matsmältningsproblem. Sigismund Vasa beskrivs som en relativt rättskaffens regent. Att denne man kom att personifiera den polsk-litauiska motreformationen inklusive dess mindre angenäma uttryck (systematisk religiös förföljelse i polska kronans domäner, politisk marginalisering av adel som inte bekände sig till den romersk katolska religionen för att nämna några) berörs inte.

Litteratur som tillkommit sedan den första utgåvan av boken ignoreras, fastän relativt nyutkomna undersökningar som kunnat variera bilden en del (exempelvis Lars-Olof Larssons *Gustav Vasa: landsfader eller tyrann?*) återfinns i litteraturlistan. Tyvärr hamnar också folket, vars umbäranden och lidanden författaren vill vara tribun för, helt i skymundan.

Piotr Wawrzeński

Påvel Nicklasson, *En vit fläck på kartan: norra Småland under bronsålder och järnålder*, Acta archaeologica Lundensia, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, 2005. 180 s.

Titeln på Påvel Nicklassons bok antyder två saker: för det första att i princip inget är känt om norra Smålands brons- och järnålder, för det andra att en heltäckande skildring av denna period nu kommer att tecknas. Dessvärre är den första antydning felaktig och den andra missvisande.

Boken har tre syften. Dessa är att resonera kring maskulinitet, maktstrukturer och regionalitet. De ligger i linje med vad arkeologin alltid beforskat, om än med förnyad kraft och infallsvinklar de senaste 15 åren.

Nicklasson ger sig i kast med ett långt tidsspänn, närmare 3 000 år. För att göra detta väljer han att framföra allt arbete med grav-, depå- och finare lösfynd. Han beklagar att inte mer forskning är gjord på dessa material samtidigt som han genom sitt val undviker omfattande forskning. Exempelvis har material från *norra* Småland inverkat på den nationella kunskapen om jordbruket från bronsåldern fram till 1700-talet. Nicklasson tar bara upp jordbruk som ett bispår, då med hänvisning till resultat från *södra* Småland. I ett kort kapitel diskuteras hus, gårdar och bebyggelse. De små utvecklingarna bortom gravar och praktfulla fynd används inte för att belysa bokens syften.

Maskulinitet, makt och regionalitet behandlas utifrån nämnda källmaterial och just valet av källmaterial gör att Nicklassons bild av forntiden blir gravt missvisande. Regionalitet kan lyftas fram som exempel. Detta diskuteras framför allt utifrån spridning av olika gravfynd men även utifrån spridningen av olika gravformer. Resonemangen faller delvis tillbaka på tidigare forskning kring de småländska folklanden. Folklanden fungerar sedan som de fack utifrån vilka Nicklasson resonerar och sorterar företeelser. Folklandet Finnveden projiceras bakåt i tiden till Byarum under romersk järnålder med hjälp av spektakulära fynd och gravar. Dessa material får Nicklasson att hävda att Byarum är det första folklandet och det egentliga Finnveden. Ibland blir det väldigt fel i Nicklassons analys; avgörande platser placeras i fel folkland. Exempelvis placeras Bredestad i folklandet Njudung när det i själva verket ligger i folklandet Vedbo. Man frågar sig automatiskt hur noggrann Nicklasson har varit samtidigt som han knappast försett forskningen

kring folkland med några substantiellt hållbara nya rön; snarast bygger det hela på en handfull utvalda fynd vilka övervärderas.

För att gå ned lite i detalj i regionalitetsexemplet kan man studera trakten kring Jönköping och Huskvarna. Nicklasson tecknar en bild där området framstår som centralt under bronsåldern, framför allt dess tidigare del. Under yngre bronsålder och förromersk järnålder försvinner i princip de utvalda kategorierna helt, vilket Nicklasson gör gällande för såväl Jönköpingstrakten som hela länet. Under romersk järnålder och folkvandringstid ökar mängden gravfynd från hela undersökningsområdet och några gravfält i Jönköpingstrakten väcker Nicklassons specifika intresse. För perioden yngre järnålder finner inte Nicklasson Jönköpingsområdet värt att ta upp, med undantag av Skärstaddalen och Visingsö, vilka båda ligger något norr om Jönköping. Om Nicklasson hade intagit en bredare syn på vad som kunde tänkas belysa regionalitet skulle han ha lyft in järnhantering i sina resonemang. Smålands järnhanteringslämningar från förhistorisk tid och medeltid finns sedan ett par år publicerade. Även om enstaka lämningar saknas är publiceringen fullgod och lättillgänglig för en sådan studie som Nicklassons. När man studerar järnhanteringen finner man att i det område kring Jönköping som i förstone framstår som fyndtomt finns en kraftfull koncentration av spår. Man kan diskutera storskalig järnutvinning som tveklöst översteg bygdens behov. Vi finner i denna järnresurs en av de viktigaste arkeologiska förklaringarna till varför staden Jönköping placerades där den gjorde. Men genom att endast studera sin utvalda lilla bit av allt tillgängligt material är Nicklasson oförmögen att observera denna kraftfulla indikation på ett resursutnyttjande som tveklöst organiserades på en högre nivå än den enskilda gården. Så lätt kan man välja bort en regional särprägel och maktyttring i en studie av såväl regionalitet som makt.

Detta var blott ett exempel på problem i Nicklassons framställning av norra Smålands brons- och järnålder. Det finns problem i synen på vad som kan tänkas representera maskulinitet. Trots att den inledande diskussionen har sina poänger är inte slutsatserna en konsekvens av densamma. Att bokens form i än högre grad förtar möjligheten att tillgodogöra sig innehållet och att kartor specifikt producerade för att belysa innehållet inte finns är också problematiskt.

Slutsatsen kan dessvärre bara bli en: kartan över norra Småland var definitivt inte vit före Nicklasson och kartbilden har snarare förvrängts än förtydligats av hans bok.

Leif Häggström

Olle Larsson, Lennart Johansson & Lars-Olof Larsson, *Smålands historia*, Lund: Historiska media, 2006. 352 s.

På 352 sidor fördelade på 10 kapitel, en hyfsad bibliografi och en gedigen läsarkhjälp i form av ett omfattande register finns nu Smålands historia utgiven. Registret innehåller tyvärr bara person- och platsnamn, inte ämnesord. Textdelen är på cirka 320 sidor, huvuddelen från Olle Larssons penna. Lennart Johansson står för en tredjedel och Lars-Olof Larsson för en kort inledning. Boken har god formgivning och bra användargränssnitt.

Lars-Olof Larssons inledande kapitel är en anekdotisk essä som kretsar kring den småländska identiteten – essensen är att man inte kan prata om ett Småland eftersom Småland i sig är ett geografiskt samlingsbegrepp över en region med mycket skilda förutsättningar och resurser.

Ett kapitel ägnas förhistorien. Detta, liksom de följande sex, är skrivet av Olle Larsson. Det grundas på populärt hållna arkeologiska översiktsverk och de småländska läns museernas årsböcker – nämnas bör att övriga kapitel tar upp doktorsavhandlingar och facklitteratur i bibliografin. Kapitlet är kort och för en arkeolog är det väl översiktligt och summariskt. Kapitlet dras också med några svepande generaliseringar som senare arkeologisk forskning ifrågasatt, till exempel att fåhus infördes i betydande omfattning vid vår tideräknings början.

Författaren känner sig uppenbart mer hemtam med det fragmentariska skriftliga material som började dyka upp under den yngre järnåldern. Kapitlet om vikingatid och medeltid är mer nyanserade och fylliga än det om förhistorisk tid. De omdiskuterade folklanden behandlas kort och övergripande. Genom runstenarnas vittnesbörd skisseras en situation med en klass med internationella kontakter och stort inflytande på samhället. Runstenarna ger, tillsammans med legenden om den heliga Sigfrid, en utgångspunkt för att beröra religionsskiftet. Efter detta berörs riksbildningen summariskt och i samband med kungamaktens framväxt flyttas fokus för ett tag från Växjöområdet till södra Vätterbygden.

Diskussionerna kring städer och urbanisering samt borgar och frälse skildras främst ur historikerns perspektiv. På det nationella planet är det i samband med Kalmarunionen som Småland på allvar gör sitt inträde i rikspolitiken och via Dackefejden gör landskapet ett tydligt avtryck i den nationella samhällsutvecklingen. I takt med ett ökande källmaterial blir texten fylligare, mer målände och smålänningen kommer mer till sin rätt. Det med tiden rikare källmaterialet gör att situationsbilder kan tecknas, ett stilistiskt grepp som utnyttjas.

Efter att kyrkans, frälsets och nationens historia tecknats görs en kronologisk krumbukt. Helt plötsligt börjar historien om, men denna gång berättas historien utifrån de lägsta klasserna. Genom att historien tecknas klassvis blir dynamiken och interaktionen klasser emellan otydlig, ja den till och med förloras. Sannolikt

speglar valet av en klassvis kapiteluppdelning helt enkelt en fullt förståelig arbetstidsbesparing.

I Lennart Johanssons del av boken är berättartekniken och framställningen en annan. Framställningen av 1800- och framför allt 1900-tal blir på sitt sätt bredare. Mycket statistik och pedagogiska spridningskartor lyfts fram. Den främsta kritiken jag har mot de avslutande kapitlen är att det nämns alltför många företag och personer; jag får en känsla av att allt och alla som på ett eller annat sätt kan uppfattas ha gynnat Småland måste nämnas. Några fenomen som kanske inte är lika bra för området behandlas kort – den låga utbildningsnivån är ett exempel, ett annat är utflyttningen. Resonemangen kring områdets religiositet och konservatism är mycket intressanta; de gav förklaringar till företeelser jag undrat över under de år jag verkat i området. Jag hade gärna sett en utveckling om politiska förhållningssätt i samband med andra världskriget. Riksföreningen Sverige–Tyskland höll sitt svastikaprydda sommarting på Stora Hotellet i Jönköping i augusti 1941, men hur såg den övergripande inställningen till Tyskland och nationalsocialismen ut? Regionens grundläggande skepsis mot arbetarrörelsen, fackföreningsrörelsen och socialismen bör ha medfört en potentiellt stor tyskvänlighet – i den mån man över huvud taget blickat bortom den egna regionen. Finns det ett dolt politiskt arv som skulle svärta bilden av Småland?

Samtliga författare har anknytning till Växjö. Detta är en av bokens svagheter – slagsidan åt områdena kring Växjö, som framför allt märks i bokens första halva. Bokens andra svaghet är att perspektivet framför allt är historikerns. Detta är förståeligt men det finns mycket intressant modern forskning kring regionen inom andra discipliner (t.ex. arkeologi, etnologi, kulturgeografi och kvartärgeologi). Den tredje svagheten är att det till stor del är ett statistiskt klassamhälles historia som skrivs.

Att skriva ett landskaps historia kräver att man gör ett urval men även att man håller balansen mellan de lokala, regionala och nationella nivåerna. I många fall krävs nationella utvecklingar för att man skall förstå den lokala eller regionala situationen och utvecklingen. Landskapschauvinism är alltid en risk när man skriver en landskaps historia som denna, men det har man till stor del lyckats hålla sig ifrån.

Man får ha överseende med slagsidorna – som helhet utgör boken en bra introduktion till ett intressant och mycket mångfacetterat landskap med stor forskningspotential.

Leif Häggström

Dick Harrison, *Slaveri: forntiden till renässansen*, Lund: Historiska media, 2006. 575 s.

Dick Harrison har med den anmälda boken haft ambitionen att skriva en kunskapsöversikt över slaveriets världsomspännande historia. Denna volym är den första delen av utlovade tre. Volymindelningen är kronologisk, varför vi i denna del får vi följa utvecklingen allt från de första historiska källorna som talar om slaveri – från de antika samhällena i tvåflodslandet – fram till renässansen.

Skildringen är populärvetenskapligt hållen och boken har därför ingen notapparat. Läsaren får hålla till godo med en litteraturlista i slutet av boken, bestående av ett urval böcker som Harrison ansett vara de mest "behjälpliga" för skrivandet. Att noter saknas gör förstås att det är svårt att leta sig vidare om man skulle vara intresserad av, eller ifrågasätta, något enskilt påstående i boken.

Boken skildrar välskrivet såväl vad slavar har tvingats arbeta med och vilken betydelse slaveriet har haft som vägar in i och ut ur slaveriet, samt samhällenas syn på slaveri. Kombinera detta med Harrisons ingående skildringar av slavuppror och personliga öden, i den mån sådana öden står att finna i källorna, så har man en god täckning av det mesta som rör frågan om slaveri.

I ett akademiskt perspektiv tar boken enbart i relativt liten utsträckning upp teorier om slaveriets uppkomst och orsaker. I den mån teori förekommer, polemiserar Harrison främst mot en ortodox marxistisk tolkning av att slaveri uppkommit enbart av och för ekonomisk exploatering av slavarna. Ekonomisk exploatering har enligt författaren i och för sig varit en avgörande faktor bakom mycket slaveri; Harrison framhåller exempelvis den täta kopplingen mellan storskaligt slaveri och jordbruksplantager – inte minst av vad som senare kommer att kallas "kolonialvaror", som socker. Men samtidigt menar han att många slavar ofta har tvingats utföra arbetsuppgifter som inte har givit någon ekonomisk vinning åt slavägaren – exempelvis som upppassare eller sexslavar – utan snarare har varit en oekonomisk lyx. Det avgörande för att förstå slaveriet, menar Harrison, är alltså inte profiten, utan makt: maktrelationen mellan slavar och slavägare, och maktrelationer i samhället i bredare mening. Men i detta resonemang återfinns också en av bokens svagheter – det finns väldigt lite av kvantitativa data, exempelvis om slaveriets utbredning, och inga beräkningar av dess ekonomiska betydelse. Det gör att det, utifrån en läsning av enbart denna bok, egentligen är svårt att skapa sig en bild av hur relevant kritiken är.

Harrison betonar flera gånger den stora kontinuitet och likhet som finns mellan många, eller till och med alla, samhällen i synen på och exploateringen av slavar. I princip alla samhällen har exempelvis använt sig av husslavar av olika slag för att passa upp och betjäna slavägarna. Även användningen av slavar inom jordbruks- och gruvnäringarna har varit vitt utbredd. Men samtidigt tar han också upp många av de specifika särdrag som olika samhällen har haft i förhållande till sla-

veri. Exempel på det är om slavarna har varit främlingar – exempelvis krigsfångar från andra kulturer – eller av samma folkgrupp som slavägarna, och vilken social status slavarna har haft. I det antika Angkor sågs slavar exempelvis som en föraktad grupp, medan mamlukerna i arabvärlden var en grupp slavar som kom att få hög status och betydande makt i samhället.

Den geografiska täckningen är mycket god – slaveriet inom en rad samhällen från såväl Europa, Afrika som Asien finns med i denna första del. Den enda kontinent som av någon anledning inte tas med är alltså Amerika från tiden före kontakten med Europa. Europeiska kulturer får förvisso något större utrymme än andra, något Harrison motiverar dels med att han inte kan tillgodogöra sig forskning på alla världens språk, dels med att forskningen om slaveriet i exempelvis Asien än så länge är mycket eftersatt. Trots dessa svårigheter får man konstatera att författaren gör ett mycket bra arbete med att sammanställa den forskning som ändå finns. Som en randanmärkning är det därför synd att Harrison döper kapitlen om Europas forntid efter kronologisk ordning ("Antiken", "Medeltiden"), medan kontinenterna om icke-europeiska kulturer däremot döps efter religionen eller regionen i fråga ("Islam", "Afrika", "Asien"). Eftersom det globala perspektivet ändå genomsyrar boken i så hög grad, är det en helt onödig släng av eurocentrism som författaren eller en vakent förlagsredaktör lätt borde ha kunnat rensa bort.

Sammanfattningsvis är Harrisons bok alltså en mycket gedigen genomgång för den som vill få en lättillgänglig, global överblick över slaveriets äldsta historia.

Klas Rönnbäck

Pauli Sivonen, *Being a Roman magistrate: office-holding and Roman identity in late antique Gaul*, Bibliotheca historica 101, Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006. 178 s.

1900-talets forskarsamhälle kan knappast påstås ha ringaktat det senantika Galliens aristokrater. Tvärtom har 300- och 400-talens romerska ämbetsmän i nuvarande Frankrike, däribland Sidonius Apollinaris, påfallande ofta stått i centrum för forskningen om romerska rikets nedgång och fall. Dessutom finns en lätt påvisbar klyfta mellan olika akademiska skolbildningar. Vissa har med skärpa hävdats att Galliens stormän blev allt mer separatistiska och anti-italienska, varvid de medverkade till att spränga imperiets kulturella och politiska enhet. Aristokraterna har kommit att framstå som några av antikens dödgrävare, som medeltidens omedvetna arkitekter. Andra forskare har tonat ned detta perspektiv men likväl betonat den allt starkare självmedvetenheten hos den galliska provinsaristokratins medlemmar.

Sett mot denna bakgrund kommer det onekligen som en överraskning att en helt ny tolkning av den senantika gallo-romerska eliten presenteras från vårt

östra broderlands horisont. I Pauli Sivonens bok konfronterar vi med samma aristokrater som tidigare, men ur en helt annan, radikalt snäv synvinkel. Sivonen väljer att nedprioritera många av de social-, ekonom- och politiskhistoriska scenarion som har dominerat inom tidigare forskning och ägnar sig i stället åt *close-reading* av skrifter som efterlämnats av ett fåtal gallo-romare, män som Sidonius Apollinaris och Rutilius Namiatinus. Syftet är, sett i forskningslägets perspektiv, extremt begränsat: Sivonen nöjer sig med att utröna hur den kejsrerliga eliten i Gallien uppfattade sina romerska ämbeten. Hur viktiga var ämbetsposterna för aristokraternas identitet? Hur *romersk* var den rådande politiska kulturen?

Resultatet av Sivonens metod är en omvärdering av aristokratinas kulturella värderingar. Tvärtom vad vi kan läsa i många standardverk om epoken menar Sivonen att de gallo-romerska aristokraterna "believed in Rome". De trodde i det längsta på imperiets överlevnad och identifierade sig till fullo med dess ideal. Romerska ämbeten var oerhört viktiga för aristokraternas självuppfattning. I den romerska identiteten, som ännu i mitten av 400-talet var högst levande, ingick en stark pliktmedvetenhet, en uppfattning om en specifik romersk moral och inte minst en tro på att den personliga framgången var intimt länkad till den status som statliga ämbeten förlänade innehavarna. När kristendomen etablerade sig som romersk statsideologi medförde detta följaktligen ingen kris utan bara nya ämbeten att konkurrera om, nya statusposter – inte minst biskopsämbeten – att eftersträva.

Det är inte svårt att kritisera *Being a Roman Magistrate*. Sivonen inser uttryckligen svagheterna i sin undersökning och påpekar flera allvarliga dilemman, inte minst representativitetsproblemet. De texter som omfattas av analysen åskådliggör endast attityder som en liten del av den galliska aristokratin valde att framhäva i text vid vissa speciella tillfällen. Analysresultaten kan inte brukas för generaliseringar om hela det senantika Gallien, inte ens för dess stormannaskikt. Sivonen påpekar själv att det är högst beklagligt att vi inte vet mer om en man som Syagrius, god vän till Sidonius men uppenbarligen ointresserad av att klättra på den romerska karriärstegen, och om ledarna för *Bacaudae*, de revolter som orsakade oro på landsbygden. Därtill kommer de problem som förorsakades av "barbarernas" maktövertagande, till exempel burgundernas och goternas erövring av södra Gallien. Samma aristokrater som tidigare excellerat i romersk identitet var stundom mycket skickliga på att bringa sina nya härskare vältaliga lydnadsbevis.

För att kunna förskjuta forskningsläget om den senantika aristokratinas politiska kultur på ett verkligt övertygande sätt krävs betydligt mer än närläsning av ett urval texter. Men faktum kvarstår: Pauli Sivonen har genom sina analyser visat på kraftiga romersk-sinnade stämningar som tidigare forskning ofta har valt att ignorera. Och det är gott nog.

Dick Harrison

Helge Vogt & Mia Münster-Swendsen (red.), *Law and learning in the middle ages*, Proceedings of the second Carlsberg Academy conference on medieval legal history 2005, Köpenhamn: DJØF Publishing, 2006. 234 s.

I maj 2005 hölls en konferens om medeltida juridisk kultur på Carlsberg Akademi i Köpenhamn med deltagande av forskare från Europa och Amerika, allt från forskarnestorer till doktorander. Deltagarnas konferensbidrag har nu publicerats i en antologi redigerad av Helge Vogt och Mia Münster-Swendsen.

Som alltid när det rör sig om antologier av denna art är artiklarna av varierande kvalitet. Här finns såväl pliktskyldigt överlämnade sammanfattningar av etablerad kunskap till spännande nya perspektiv på jungfruliga forskarmarker. Ett genomgående drag i många av bokens artiklar är emellertid den starka fokuseringen på 1100-talet såsom det verkligt dynamiska seklet i medeltidens intellektuella historia. Redan i bokens inledande kapitel skildrar James Brundage hur den kanoniska jurisprudenten genomgick en professionaliseringsprocess under 1100-talet. Fascinationen för århundradet hålls vid liv i flertalet påföljande kapitel. Marie Theres Fögen visar, tvärt emot vad vi kan läsa i äldre standardverk, att det var snudd på vattentäta skott mellan den tysk-romerska kejsarmakten och juristerna i 1100-talets Bologna. Kopplingarna mellan den politiska och den juridiska sfären var i praktiken obefintliga, och den laglärde italienaren som öppet anslöt sig till kejsaren riskerade att förlöjligas. Dessutom, vilket Anders Winroth åskådliggör i sitt kapitel, var det kanonisk rätt snarare än romersk som dominerade i högmedeltidens juristskolor, och framväxten av en verklig undervisning i ämnet lät vänta på sig ända till omkring 1130 (den traditionella dateringen gör snarare gällande att undervisningen i Bologna tog fart omkring 1100).

I Lundadoktoranden Anna Minara Ciardis bidrag till antologin flyttas fokus till Norden och till kanikerna i ärkebiskopsstaden Lund, men även här rör det sig om 1100-tal. Resonemangen är av lätt insedda skäl – källäget är mycket sämre för Danmark än för Italien – mer spekulerande än i kapitlet om Bolognaskolorna, men det framgår tydligt hur viktigt det är att utgå från ett allmäneuropeiskt perspektiv om vi vill förstå den juridiska utvecklingen i högmedeltidens Skandinavien. Samma observation kan göras mot bakgrund av Anders Leegaard Knudsens artikel om hur Saxo Grammaticus använde sig av fiktiva lagar och fiktiv lagstiftning i sin krönika, daterad till 1100-talets slut. Saxo hittade helt enkelt på en dansk juridisk historia för att bättre kunna skildra utvecklingen från en barbarisk forntid till den danska storhetstid i vilken han själv levde. I andra uppsatser riktas sökarljuset mot en specifik kyrklig person, den lärde abbot Vilhelm av Æbelholt och hans värld. Vilhelm var en av nyckelpersonerna i etableringen av kontakter mellan Norden och kontinenten på 1100-talet.

Naturligtvis finns det undantag från mönstret – Albrecht Cordes skriver om skolväsendet i Lübeck omkring 1300 och Frederik Pederson analyserar konfronta-

tionen mellan världslig och kyrklig lag i 1300-talets England – men huvudintrycket efter att ha tagit del av *Law and learning in the middle ages* är att det som i Norden brukar kallas ”äldre medeltid” utövar en betydligt starkare fascination på forskare som ägnar sig åt studier av jurister och juridik än vad senmedeltiden gör. Varför? Sett till källäget borde det vara tvärtom. Är det bara en slump att så många av antologins bidragsgivare har valt att ägna sig åt 1100-talsanalyser?

Svaret är nej. 1100-talet *var* ett viktigt århundrade, intellektuellt sett ett närmast revolutionärt sekel. Intresset är alltså inte svårt att förklara. Det mest anmärkningsvärda är snarare att 1100-talets betydelse – som knappast kan sägas vara en nyhet i rättshistoriska kretsar – inte hindrar forskarvärlden från att ständigt finna nya infallsvinklar till analys av epokens förändringar. Källmaterialet om äldre medeltid är tillräckligt omfattande för att ideligen generera nya tolkningar.

Dick Harrison

Olle Ferm & Volker Honemann (red.), *Chess and allegory in the middle ages*, Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia, 2005. 377 s.

Till de scener i 1900-talets svenska kultur som allra skarpast har etsat sig in i det globala medvetandet hör bilden av riddaren som spelar schack mot Döden: Max von Sydow mot Bengt Ekerot i Ingmar Bergmans *Det sjunde inseglet* från 1957. Den desillusionerade riddaren, nyligen återvänd från ett korståg, står i tur att föras bort till dödsriket men får temporärt uppskov genom att vädja till Dödens välkända böjelse för schackspel. Så länge spelet pågår får han leva. Scenen bygger på en ryktbar senmedeltida allegori, bland annat illustrerad i en berömd fresk i Täby kyrka: mannen som plötsligt ställs schack matt av Döden. Målningen brukar dateras till sent 1480-tal och anses utförd av Albertus Pictor. Budskapet var lätt att ta till sig för senmedeltidens kyrkobesökare. När som helst, när du minst anar det, kan Döden rycka bort dig ur de levandes led. Var redo! Låt ej din själ förpassas hinsides utan att vara förberedd!

Själva schackspelet är, när allt kommer omkring, inte av något större intresse i allegorin. Det är Dödens konstanta närvaro och tillvarons allmänna osäkerhet som utgör det centrala budskapet och präglar det symboliska innehållet. Schackspelet tillhandahåller endast formen. Varför? Därför att alla som iakttog scenen och tog budskapet till sig kunde relatera till schack. Hög och låg, präst och lekman, alla visste vad schack var för något. Av denna anledning lämpade sig spelet väl till allegorier. Det gällde naturligtvis inte bara människans relation till Döden utan även hennes relation till Livet, Makten och medmänniskorna. I schackspelet hade 1300- och 1400-talens européer en gemensam referensram som med fördel kunde utnyttjas för att analysera och förklara världen.

Detta resonemang är bakgrunden till utgivningen av en antologi betitlad *Chess and allegory in the middle ages*. Volymen innehåller tolv artiklar av mycket olika omfång och skiftande innehåll. Boken är resultatet av ett symposium i Stockholm och Uppsala i september 2004. Exempelen från Bergmans film och Täby kyrka inleder antologin, som i övrigt främst kretsar kring den norditalienske dominikanen Jacobus de Cessolis bok om schackspel samt om diverse tolkningar, översättning och varianter på samma litterära tema, främst tillkomna på tysk och svensk mark, som författades och spreds under de två sekler som följde. Jacobus de Cessoli skrev visserligen sitt verk för ett specifikt ändamål – för att skänka andra predikanter nyttiga *exempla* – men genren kom att få mycket större betydelse än så. Inte bara själva spelet utan även de olika schackpjäserna utsattes under senmedeltiden för ingående tolkningar och diskussioner. Varje enskilt element på brädet förlänades en allegorisk symbolik som länkade spelets mikrovärld till livet och tillvaron i stort.

Chess and allegory in the middle ages är inte en bok för allmänhistorikern, inte heller för den läsare som först och främst är intresserad av schack. Flera av antologins artiklar ställer höga krav på läsarens språkliga, idéhistoriska och litteraturhistoriska förkunskaper. De konkreta ämnen som blir till föremål för författarnas mödor faller ofta inom en mycket snäv intresseram. Till denna kategori hör Oliver Plessows i och för sig förtjänstfulla redogörelse "Kulturelle Angleichung und Werteuniversalismus in den Schachzabelbüchern des Mittelalters", och i ännu högre grad Gösta Hedegårds omfångsrika analys av Jacobus de Cessolis källor. Andra kapitel är besynnerligt kortfattade trots att ämnet hade förtjänat en större utveckling. Dit hör Jean-Michel Mehls artikel om synen på överhetens maktutövande hos Jacobus de Cessoli, liksom Olle Ferns och Göran Tegnérns korta exposé över schackspelets äldsta historia i Skandinavien.

Till de kapitel som särskilt tilldrog sig undertecknads intresse under läsningen hör Maren Jönssons analys av schackspelslitteraturen i ett genusperspektiv ("Von tugendhaften Königinnen und neugierigen Ehefrauen") och Olle Ferns analys av *Schacktavelslek*, den svenska 1400-talsversionen av Cessolis bok. Sistnämnda kapitel utgör ett gott exempel på hur den här typen av medeltida allegorisk litteratur kan användas inom forskningen.

Det övergripande syftet med det verk Ferm studerar, liksom övriga allegoriska schacktolkningar från epoken, var didaktiskt. Via spelets allegori skulle läsaren erbjudas en ideologisk förklaring av samhället, vilket i sin tur skulle leda till bättre livsföring. Ferm koncentrerar sig på vad författaren till *Schacktavelslek* har att anföra om den världsliga regimen i allmänhet och det kungliga väldet i Sverige i synnerhet. Kritiken formligen väller fram i versraderna, med grova anklagelser om kunglig girighet. Även rådsherrarna kritiserar. Däremot uppmanar författaren inte till revolt. Uppror legitimeras inte av dåligt styrelseskick. De usla kungarna framstår snarare som symtom på att Sverige lider av ett systemfel, och så-

dana kan korrigeras på fredligt vis. En möjlighet är att avskaffa valkungadömet och göra Sverige till ett arvrike. Prinsar som uppfostrats till att bli kungar borde rimligen bli bättre ämbetsutövare än makthungriga stormän och okunniga utlänningar. Ytterst, menar Olle Ferm, strävar hjärnan bakom *Schacktavelslek* efter ett starkt Sverige, ett rike som förmår sätta hårt mot hårt inför hotet från unionsmarkerna i Köpenhamn. Den didaktiska allegorin får en storpolitisk slagsida.

Allt sammantaget är *Chess and allegory in the middle ages* en mycket ojämn antologi. Framför allt riktar den sig till specialisten, och då menar jag inte medeltidshistorikern utan snarare idéhistorikern med specialintresse för allegorier och metaforer i äldre europeisk litteratur. Boken saknar ett teoretiskt och tematiskt ramverk. Här finns inga röda trådar, bortsett från att alla artiklar utom en (Arne Jönssons kapitel om Johannes av Rheinfeldens skrift om kortspel) på ett eller annat sätt berör schack. Lägg därtill att åtskilliga kapitel är skrivna på tyska och ett på franska, språk som flertalet unga svenska historiker i dag beklagligt nog inte behärskar, och antologin ter sig än mer perifer i den svenska historievetenskapliga bokfloran. Det är en antologi avsedd för den internationella medievalistiska läsekretsen.

Vad som särskilt bör uppmärksammas är de öppningar för komparativ forskning som ryms i analyser likt dem Ferm gör i sin artikel om *Schacktavelslek*. Att studera sådana litterära verk för att komma åt idéhistoriska strömningar är i och för sig inget nytt, men forskningsmöjligheterna är långt ifrån uttömda. Genom att jämföra länder, intellektuella miljöer och litterära verk med utgångspunkt i spel- och litteraturen kan vi finna nya vägar till en förståelse av den medeltida människans tankevärld och politiska kultur. Schackspelslitteraturen var en intellektuell bestsellerföreteelse i 1300- och 1400-talens Västeuropa, en didaktisk bro mellan folk och riket. Det vore olyckligt om studiet av denna guldgruva framdeles endast resulterar i den här typen av lärda men för gemene man otillgängliga antologier.

Dick Harrison

Rainer C. Schwinges, Christian Hesse & Peter Moraw (red.), *Europa im späten Mittelalter: Politik – Gesellschaft – Kultur*, *Historische Zeitschrift*, Beiheft 40, München: Oldenbourg, 2006. 622 s.

När staden och kantonen Bern år 2003 firade 650-årsminnet av sitt inträde i schweiziska edsförbundet 1353 tog stadens historiska institution initiativ till en konferens om det senmedeltida Europa. Genom att kontextualisera stadens senmedeltida historia och jämföra med utvecklingen i ett flertal europeiska länder hoppades man kunna öka förståelsen för Berns egen roll under epoken. Resultatet blev en antologi med 29 tätskrivna artiklar på tyska, franska och italienska.

Detta är inte en bok man strömläser på en eftermiddag. Innehållet är inte lättsmält ens för den historiker som behärskar språken väl. Till detta kommer att tematiken, och därmed de problemställningar och forskningslägen som konfronteras, varierar kraftigt mellan artiklarna. Ett flertal bidrag är traditionellt politisk-historiska och behandlar frågor om stater, monarkier och monarkiska symboler. Andra artiklar fokuserar senmedeltida eliter, både politiska och ekonomiska. En tredje artikelgrupp, som rymmer betydande olikheter inom sig, är inriktad på diverse kulturella aspekter, till exempel språkkunskaper, arkeologiska fynd och äktenskapsmönster. Den enda länk som förenar bokens samtliga artiklar är det senmedeltida Europa som sådant (samt, eftersom Spanien är med på ett hörn, en del av Nordafrika).

Även på ett kvalitativt plan är skillnaderna betydande mellan bidragen. I vissa artiklar presenteras relativt färska infallsvinklar på intresseväckande sätt. Hit hör exempelvis "Europa heiratet: Kommunikation und Kulturtransfer im Kontext europäischer Königsheiraten des Spätmittelalters" av Karl-Heinz Spieß. Det är en analys av kungliga äktenskap under senmedeltiden, beledsagad av pedagogiska kartor som illustrerar varifrån kungar och furstar från en mängd riken och furstendömen, inklusive Danmark, valde att hämta sina gemåler. Andra artiklar innehåller få nyheter och känns mest som sammanfattande presentationer av tämligen välkända kunskaper. Dessvärre återfinns det enda skandinaviska bidraget, Thomas Riis "Skandinavien im Spätmittelalter: zwei Königreiche und eine halbe Republik", huvudsakligen i denna kategori. Den "halva republik" Riis talar om i artikelrubriken är Sverige, vars ständervälde och kungabrist på 1400-talet kontrasteras mot arvkungariket Norge och det begynnande adelsväldet i monarkin Danmark.

Geografiskt fokus för antologin är, föga förvånande, det tysk-romerska riket, men konferensarrangörerna och antologiutgivarna har likväl bemödat sig om att få med artiklar om länder från flera icke-tyska delar av kontinenten. Texter om Spanien, England, Nederländerna, Frankrike, Polen, Italien och Skandinavien har inlemmats i volymen. Sett ur ett komparativt perspektiv är det utmärkt, och för den allmänintresserade gör det utan tvekan boken mer användbar. Frågan är emellertid om det är nödvändigt, eller ens önskvärt, sett ur bokens helhetsperspektiv. Ett enstaka bidrag om Danmark, Spanien eller Polen kan knappast tillföra särskilt mycket inom ramen för ett forskningsläge som i allt väsentligt berör problem och forskningsdiskussioner rörande det senmedeltida Tyskland. Boktiteln till trots är det mer *Reich* än *Europa* som gäller. Det verkligt komparativa anslaget kommer mer till sin rätt inom ett antal i sig komparativt upplagda artiklar – som i fallet med Karl-Heinz Spieß – än mellan artiklarna som sådana.

I och med att volymen innehåller så många arbeten om vitt skilda ämnen kan förmodligen alla medeltidshistoriker finna åtskilligt av personligt intresse, men de verkligt intressanta slutledningarna kommer när läsaren söker efter, och finner,

gemensamma drag i bidragsgivarnas val av forskningsperspektiv. Ett typiskt exempel är fascinationen för begreppens historia, både medeltida och moderna begrepp, som nu på allvar har börjat färga av sig på studiet av senmedeltiden. Vad innebär exempelvis begreppet "monarki" kontra begreppen "kommun" och "republik" för en modern historiker med medeltiden som forskningsarena? Är motsättningen mellan begreppen skenbar eller verklig? I några av bokens artiklar förefaller det närmast som om det vimlade av republiker, av de mest skilda slag och storlekar (men oligarkiska snarare än demokratiska), inom formellt monarkiska system i 1300- och 1400-talens Europa. Lägg därtill att vissa artikelförfattare ägnar sig åt att skärskåda och analysera de medeltida monarkiernas egen begreppsanvändning, därigenom förenande religions- och kulturhistoria med traditionell politisk-historisk analys. Som exempel kan nämnas Miri Rubins studie, "Religiöse Symbole und politische Kulturen im spätmittelalterlichen England", av hur termer syftande på fromhet i allmänhet och martyrskap i synnerhet trängde in och präglade det politiska språket – och indirekt livet – i senmedeltidens England.

De ambitiösa försöken att analysera medeltida politisk kultur mot bakgrund av begreppens och ritualernas verkliga betydelse på den tid det begav sig leder också till att själva föremålet för konferensen blir omvärderat. I stället för att se Berns associering med det blivande Schweiz som en epokgörande händelse i regionens historia betonar Rainer Schwinges i "Bern, die Eidgenossen und Europa im späten Mittelalter" det pragmatiska och allt annat än revolutionära draget i utvecklingen. Vad som ursprungligen inte var mycket mer än ett militärt alliansfördrag kom först i efterhand att uppfattas som en vattendelare i staden Berns historia. I förlängningen gäller detta resonemang hela Schweiz. Det dröjde länge innan det framstod som självklart att Edsförbundet skulle komma att uppfattas som en separat enhet bredvid det tysk-romerska riket. Vid medeltidens slut var processen långt ifrån fullbordad.

Dessvärre saknar boken register, vilket i och för sig inte kommer som någon överraskning eftersom det rör sig om ett Beiheft till en tidskrift. Med tanke på volymens stora omfattning och detaljrikedom är det dock en allvarlig brist som absolut borde ha åtgärdats. Den här typen av antologier har en potentiellt stor funktion att fylla i mångt forskningsbibliotek, varför användarvänliga element som register inte är att betrakta som marginella företeelser.

Europa im späten Mittelalter utgör, för att använda Reinhard Härtels ord, "einen bunten Blumenstrauß" (s. 193). När vi i Sverige – ett land där modernhistoriens primatställning fullständigt överskuggar medeltidsstudierna – stundom talar om medeltidshistoriens kris känns det varmt och upplyftande att ta del av hela denna lärda blomsterbukett av allmäneuropeisk entusiasm för en epok som svenska historiker för närvarande tävlar intensivt om att glömma.

Dick Harrison

Christina Dalhede, *Viner, kvinnor, kapital – en 1600-talshandel med potential? Fjärrhandelsfamiljerna Jeronimus Möller i Lübeck och Sibrant Valck i Göteborg*, Handelsfamiljer på stormaktstidens Europamarknad 4, Partille: Warne, 2006. 359 s.

Relativt mycket har skrivits om handelsfamiljer under tidigmodern tid, såväl internationellt som i Sverige. Christina Dalhedes bidrag till denna forskning utgörs av projektet "Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad", inom vilket två studier nu sett dagens ljus. Boken *Viner, kvinnor, kapital* och CD-romskivan *Varor & Familjer, Lübeck & Göteborg* utgör projektvolym fyra respektive fem och behandlar handelsfamiljerna Jeronimus Möller i Lübeck och Sibrant Valck i Göteborg.

Dalhede, som disputerat i ekonomisk historia vid universitetet i Augsburg, leder det nämnda projektet och har tidigare behandlat de nätverk som handelsfamiljer i Amsterdam och Augsburg byggde upp under 1500- och 1600-talen.

Såväl titel som baksidestext indikerar att detta kommer att handla om kvinnornas roll i 1600-talets handelshus. Var kvinnornas medverkan ett måste för att verksamhetens olika delar skulle kunna skötas? Vilken roll spelade viner och kvinnor inom 1600-talets kreditssystem? Och var kvinnorna en av förutsättningarna för att en lyckosam kredituppgbyggnad och kapitalöverföring mellan olika generationer skulle kunna äga rum? Detta är några av de frågor Dalhede, enligt baksidestexten, ställer till källmaterialet, som primärt utgörs av en handelsbok efter Hieronymus Möller samt den enda handelsjournal som finns bevarad från 1600-talets Göteborg. Denna sistnämnda tillhörde Sibrant Valck och omfattar perioden 1666–1676.

Efter det inledande kapitlet – där Dalhede gör en gedigen genomgång av tidigare forskning, definierar begrepp, presenterar källmaterial och preciserar frågeställningarna – följer den empiriska undersökningen som består av två delar. Den första ägnas handelsfamiljen Jeronimus Möller och den andra familjen Sibrant Valck. En jämförelse av resultaten för de båda familjerna samt en diskussion kring begreppen krediter, kontanter och kapital avslutar därefter studien.

När Dalhede presenterar sina syften och preciserar frågeställningarna inser man att detta inte i första hand kommer att handla om kvinnornas roll inom stormaktstidens handelsfamiljer, vilket man, som framhållits, förväntar sig efter att ha läst baksidestexten. Som första syfte anger hon att avsikten är att utvärdera ett värdefullt räkenskapsmaterial för medelstora handelsfirmor under tidigmodern tid. Det andra syftet är att studera om och hur en uppgbyggnad av tillgångar för kapitaltillväxt och överföring av kapital, kontaktnät och förbindelser mellan generationer av handelsfamiljer ägde rum. Dalhede menar att handelskapital och handelsstrukturer kan föras över och ackumuleras genom en interaktion mellan kapital, geografiska kontaktnät, socio-ekonomiska flätverk och handelsfa-

miljers nationella eller internationella orientering och kulturella intressen. Teoretiskt lutar hon sig mot Hermann Mitgau, som ser kapitalackumulation genom genealogisk succession som en process, vilken är en förutsättning för en växande handelsaktivitet. Denna kapitalupbyggnad kan ske på olika nivåer, till exempel genom arv, giftermål, egna förvärv, handel eller ränteinkomster.

Studien handlar huvudsakligen om de undersökta handelsfamiljernas byggande av nätverk, men trots att Dalhede erbjuder relativt detaljerade släkträd blir det svårt att hänga med när alla släkt- och vänskapsförbindelser skall utredas. Det framgår dock tydligt att dessa nätverk var nödvändiga för handelsfamiljernas verksamhet.

Varuflödet, betalnings- och kreditformerna, fartygen och affärskorrespondensen är andra faktorer som studeras och farhågorna om att detta inte i någon större utsträckning kommer att handla om kvinnornas roll i handelsfamiljerna besannas. Rörande exempelvis familjen Möllers vinförsäljning, nämner Dalhede i förbigående att "det är troligt, att det är Möllers hustru, Margareta Brandes, som säljer de mindre kvantiteterna av vissa varor". Utifrån denna och liknande vaga indikationer fastslår Dalhede i sin sammanfattning att kvinnornas medverkan i såväl hem som handelsverksamhet var ett måste för att verksamheten skulle vara lyckosam på det lokala planet. Det låter sig sägas, men som antydde ovan, visar Dalhede inte att det förhåll sig på detta sätt.

Vad som saknas i studien är en gångbar teori. Begrepp såsom nätverk, sociala flätverk, tillit, kapital samt släkt- och vänskapsförbindelser, vilka används flitigt i undersökningen, för tankarna till Pierre Bourdieus sociologi. Om Dalhede valt att använda dennes kapitalbegrepp skulle hon ha fått de verktyg som nu saknas för att kunna förklara kvinnornas roll i 1600-talshandeln.

Christina Dalhede har trots detta skrivit en mycket läsvärd och intressant bok om två handelsfamiljer under stormaktstiden. Framför allt har hon visat hur viktiga de sociala nätverken var för en framgångsrik verksamhet. Maken Allan Dalhedes vackra fotografier tillsammans med intressanta kartor och tabeller är till stor hjälp för läsaren. Rörande frågan om kvinnornas roll inom 1600-talets handelsfamiljer blir dock Christina Dalhede oss svaret skyldig.

Niklas Granrud

Tore Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen: perspektiv på svenskt 1700-tal*, ny utökad och reviderad utgåva, Stockholm: Natur & Kultur, 2006. 237 s.

För att bedöma huruvida vetenskapliga texter har varit framgångsrika eller ej kan man anlägga åtminstone två olika perspektiv. Å ena sidan kan bedömningen utgå ifrån om texten besvarar centrala vetenskapliga frågeställningar, men å andra si-

dan kan framgången också mätas i huruvida en författare lyckas generera nya frågor och vetenskaplig debatt. 1993 utkom Tore Frängsmyr med en liten och nätt, men samtidigt också mycket kompakt, volym med titeln *Sökandet efter upplysningen: en essä om 1700-talets svenska kulturdebatt*. Utifrån bägge nämnda kriterier bör man klassificera den texten som mycket lyckosam, men den bör framför allt lyftas fram i det senare avseendet. *Sökandet efter upplysningen* har sedan den publicerades kommit att bli en självklar text i en allt mer intensiv diskussion om den svenska upplysningens vara eller inte vara. Frängsmyr, som förfäktar idén om att en sådan inte funnits, har vid ett flertal tillfällen återkommit till dessa tankegångar men han har inte alltid fått stå oemotsagd. Enstaka artiklar men också antologier har haft Frängsmyrs text som självklar replipunkt. Det är därför synnerligen välkommet att boken nu publiceras på nytt, i en utökad och reviderad utgåva. Detta bör vara en säker garant för att diskussionen om den svenska upplysningen inte falnar.

Författaren är i förordet till den nya utgåvan väl medveten om den roll hans text haft, och har också reviderat texten utifrån den pågående debatten. Han hävdar att en målsättning med den nya texten är att bidra till fortsatt diskussion: "Den svenska upplysningen är säkert inte slutdiskuterad. Det är min förhoppning att denna bok skall inspirera till ny forskning och nya debatter." (s. 9)

Frängsmyr hävdar att tidigare forskning ofta har utgått ifrån felaktiga premisser. Man har tagit avstamp ifrån alltför vidlyftiga definitioner av upplysningen, utan stringens och fokusering. I många fall har termen näst intill kommit att likställas med alla 1700-talets tankeströmningar. För svenskt vidkommande har detta ofta inneburit att 1700-talet setts som upplysningens århundrade och att svenska tänkare under perioden därvidlag kommit att klassificeras som upplysningstänkare. Frängsmyrs angreppssätt är annorlunda. Han slår följe med två av de främsta upplysningsforskarna, Peter Gay och Robert Darnton, som bägge ser upplysningen i ett betydligt snävare och mer väldefinierat perspektiv: Upplysningen blir hos dessa liktydigt med det "program" som formulerades av de franska filosoferna i kretsen kring Encyklopedin, med Diderot, d'Alembert, samt "den lysande stjärnan, Voltaire" i spetsen (s. 48). Huruvida det fanns någon svensk upplysning blir en fråga om hur detta "program" omsattes i en svensk motsvarighet. Bokens struktur är sedan en logisk följd av denna utgångspunkt. Efter en noggrann redogörelse för den franska upplysningen, med betoning på programets "första punkt", förnuftet, analyseras sedan den svenska situationen. Författaren diskuterar detta i flera mycket välskrivna och intresseväckande kapitel som är ordnade efter olika teman. Sökandet efter den svenska upplysningen sker i tur och ordning i litteraturen, historieskrivandet, naturvetenskapen, filosofin, teologin, ekonomin och politiken. Här ligger bokens verkliga styrka, i den sammanhållna framställningen av svenska tankeströmmar på så pass olika områden.

Sökandet leder emellertid författaren till endast negativa resultat: det fanns

ingen upplysning i Sverige. Låt vara att där fanns ett fåtal undantag, Forsskål, Chydenius, Kellgren, Rosenstein, Leopold, men Sverige var ett land där de franska filosofiska influenserna inte fick fotfäste. I stället propagerar Frängsmyr för att den ledande tankeströmningen i 1700-talets Sverige var den ekonomiska nyttokulturen, inom vilken ekonomi, naturvetenskap och politik så väl samsades, och att denna inte hade något att göra med upplysningsströmmarna.

Bokens första utgåva kom att debatteras mycket intensivt, och många är de forskare som gått emot Frängsmyrs tes. Flerparten av dessa forskare har främst kommit att inrikta sin kritik på den alltför snäva definitionen av upplysningen. Det finns anledning att återupprepa denna, och att samtidigt ställa sig frågande inför utgångspunkten att den franska upplysningen utgjordes av ett sammanhållet program som sammanställts av en grupp filosofer som drog åt samma håll. Nog har väl forskningen allt mer kommit att betonat olikheter mellan dessa fransmän, samtidigt som upplysningens internationella prägel lyfts fram? Vidare finns det anledning att ställa sig frågan om varför författaren väljer att inte ta med synen på framsteget som en viktig punkt i detta den franska upplysningens program. Där finns en viktig koppling mellan den svenska upplysningen och den internationella.

Emellertid ligger frågor om definitioner och utgångspunkter helt i forskarens egna händer, och det bör poängteras att skillnader härvidlag ofta ger underlag för fruktbara och utvecklade debatter, såsom var fallet efter den första upplagan av denna bok. Det finns all anledning att förmoda att så även kommer att ske med denna andra utgåva. Detta är också Frängsmyrs förhoppning. I anslutning till detta finns det dock anledning att påpeka ett skönhetsfel. Författaren säger sig vilja generera debatt, men har samtidigt en tendens att avfärda forskare med avvikande uppfattning med raljanta formuleringar. Horkheimers och Adornos "intellektuella soppa" motsvaras av Margaret Jacob, som inte tar hänsyn till den historiska omgivningen, och Frances Yates, som för en analys som inte duger "för en kritisk historiker" (s. 20, 27). Svenska forskare klarar sig inte heller ifrån denna typ av värderande omdömen, och Jacob Christenssons forskning avfärdas med orden "Någon historik över en svensk upplysning är det naturligtvis inte" (s. 100). Med ett sådant språk inbjuder man knappast till debatt!

Göran Rydén

Margareta Björkman, *Catharina Ahlgren: ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige*, Stockholm: Atlantis, 2006. 511 s.

Kan man rekonstruera vad en människa på 1700-talet tänkte? Det är vad Margareta Björkman, docent i litteraturvetenskap och verksam vid Mälardalens högskola, försöker göra i sin bok om 1700-talsskribenten Catharina Ahlgrens liv och

texter. Genom en undersökning och analys av de spår Ahlgren lämnat efter sig försöker Björkman beskriva en människas värld, hennes kunskap och tankemönster. Hon börjar med att försöka teckna Catharina Ahlgrens levnadslopp utifrån släktforskningsmaterial, men hennes huvudsakliga källa är den tidskrift, *Brefwäxlingen*, som Catharina Ahlgren gav ut på 1770-talet. Björkmans studie är därför huvudsakligen en analys av denna tidskrift, dess innehåll och stil.

Catharina Ahlgren, pseudonymen Adelaide, är den enda identifierade kvinnliga redaktören bakom en kvinnotidskrift under 1700-talet. Hon föddes i en aristokratisk familj och hamnade genom giftermål i Stockholm. Efter en otrohetsaffär och en skilsmässa började hon 1772 ge ut *Brefwäxlingen*, som utkom under två år. Björkman målar upp bilden av en envis kvinna som befann sig i en ekonomiskt utsatt situation. Hon var beroende av sina döttrar och deras välgörare för sin försörjning, men utmanade trots det den manligt kodade offentligheten.

Efter en inledande presentation av huvudpersonen analyserar Björkman innehållet i tidskriften och dess huvudsakliga teman. Hon menar att Ahlgren betonade vikten av jämlikhet. Det goda äktenskapet skulle grundas på makarnas ömsesidiga plikt att respektera varandra och verka för att skapa jämlika villkor, men det kunde inte vara en känslomässig relation. Denna förbehålls i stället den enkönade vänskapen, som enligt Björkman framhölls som ett ideal. Hon menar, utifrån Thomas Laqueurs resonemang, att en enkönsmodell där kvinnan betraktades som en ofullkomlig man fick vika när kvinnan klev in i offentligheten och att det i stället skapades oöverstigligen könsgränser som gjorde att Ahlgren i sin strävan efter jämlikhet framhöll en enkönad vänskap.

Ett centralt begrepp i boken är autenticitet. Eftersom Björkman skall försöka rekonstruera vad Catharina Ahlgren tänkte måste hon fråga sig hur autentiskt innehållet i tidskriften, som till största del består av brev, egentligen är. Brevet som skrivform diskuteras i förhållande till Habermas' syn på privat och offentligt; det hör från början hemma i en privat sfär som ett meddelande från en person till en annan. Men när brevet publiceras eller läses upp i offentliga sammanhang får det en offentlig karaktär och funktion. Björkman ställer sig frågan hur Catharina Ahlgrens brev skall tolkas? Hon menar att Ahlgren befann sig i en paradoxal situation; till skillnad från manliga författare som Olof von Dalin, redaktör för *Then Swänska Argus*, frigjorde sig inte Catharina Ahlgren från sin privata roll för att skapa en ren fiktion. I stället fanns klara anspråk på autenticitet i hennes brev. Jag förstår det som att Björkman menar att Ahlgren som kvinna är mer privat i sitt författarskap och att manliga författare kan vara mer objektiva.

Björkman menar att Ahlgren tånjde de gränser som bestämde vad en kvinna kunde göra. Främst gör hon detta genom att bli offentlig skribent. Men Björkman anser att hon även i sina åsikter utmanade tidens konventioner; hon framhåller Catharina Ahlgrens demokratiska livssyn, dels i synen på det goda äktenskapet byggt på jämlikhet, dels i en human syn på de fattigas situation.

Björkman gör också en ingående analys av Ahlgrens stil i tidskriften men också i de översättningar hon har gjort. Hon menar att Ahlgren hade en naturlig stil och en fri hållning till originalen. Hon kommenterade och ändrade i översättningarna utifrån hur hon själv läste. Björkman drar vidare slutsatsen att Ahlgren inte hade någon genomtänkt världsbild utan att hon gav uttryck för individuella reflektioner. Hon menar också att den huvudsakliga drivkraften för Ahlgren i val av ämnen och ställningstaganden var att hon identifierade sig med texterna och kopplade samman dem med inslag i sitt eget liv. Björkman menar därför att man kan få en bild av 1700-talets läsning genom att studera Ahlgrens kommentarer.

Margareta Björkman bidrar med sitt arbete till forskningen om kvinnors agerande på 1700-talets offentliga arena. Boken ger också ny kunskap, inte minst genom den ingående analysen av *Brefväxlingen*. Björkman gör en biografisk tolkning av Ahlgrens texter, vilket också är syftet med undersökningen. Jag tycker dock att man kan ifrågasätta rimligheten i att förklara kvinnliga författarskap utifrån biografi och identifikation när man inte i samma utsträckning använder den förklaringen när det gäller manliga skribenter. I Björkmans bok levandegörs personen Catharina Ahlgren i en underhållande beskrivning av en 1700-talsmänniskas strapatsfyllda liv, men kanske skulle hennes åsikter ha förtjänat att komma fram ur skuggan av levnadsteckningen.

Elin Hinnemo

Stig Dreijer, *Det åländska folkets historia*, 3: frihetstiden och den gustavianska tiden 1721–1808, Mariehamn: Ålands kulturstiftelse, 2006. 464 s.

Åland är ett praktexempel på nationsbyggande. När detta gamla svenska och finländska landskap genom historiens slumpar så småningom fått en politisk särställning började man också bygga upp en historieskrivning som skulle visa att ålänningarna alltid hade varit ett "folk". Särskilt aktiv här var Matts Dreijer, som själv från början var Runö-svensk men kom att ägna sitt livsverk åt att sätta Åland på den historiska kartan. Han byggde upp Ålands museum och startade serien *Det åländska folkets historia*.

När hans son Stig nu utger bandet om 1700-talet ligger denna nationalromantiska vurm emellertid långt borta. Här skildras Åland som ett landskap som låg tryggt mitt i dåtidens svenska rike – skenbart tryggt, för perioden både inleddes och avslutades med rysk ockupation. Undantaget dessa dramatiska krigshändelser, där efterdyningarna efter stora nordiska krigets nästan totala flykt präglade periodens början, är det i stället ett relativt stabilt bondesamhälle som skildras.

I själva verket är framställningen närmast en etnologisk skildring av den typ etnologerna höll på med innan de började kåsera över samtiden, med inslag av social och ekonomisk historia. Det doftar gödsel, strömming och sågspån om

texten som ger en åskådlig bild av vardagslivet i ett landskap med ringa inslag av ståndspersoner, inga städer och en måttlig, stabil befolkningstillväxt. Seder och bruk från vaggan till graven skildras åskådligt och allmogeslöjdens alster gör sig fint på färgbilderna. Denna folklivsskildring utgör huvudparten av boken, men här finns också avdelningar om det som knöt Åland till riket, som riksdagsrepresentationen, skatterna och det militära systemet. Den viktigaste omvärldskontakten var dock, enligt författaren, handeln på Stockholm. Ålands roll för Stockholms försörjning och denna handels roll på Åland kan knappast överskattas.

Författaren avstår i regel från att problematisera sitt material och sätter sällan sin beskrivning i relation till annan forskning. Den åländska utvecklingen kunde ju annars ha ställts i relief mot andra lokalsamhällets eller mot rikstrenderna, och använts för bidrag till allmänna diskussioner, men det är inte här Dreijers ambition har legat. På en klar och enkel prosa skildrar han vardagen för 1700-talets ålänningar så att dagens ålänningar kan närma sig den. Det är som en sådan konkret socialhistoria det tredje bandet av *Det åländska folkets historia* har sin styrka.

Harald Gustafsson

Prästeståndets riksdagsprotokoll, 12: 1746–1747, på Riksdagens uppdrag utgivna av Riksdagsförvaltningen genom Nina Sjöberg, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2005. 716 s.

Nu har prästeståndets protokoll från riksdagen 1746–47 kommit i tryck. De har utifrån bevarade koncept och renskrifter transkriberats av Nina Sjöberg, som återgivit texterna med vissa "varsamma redigeringar". Så har bruket av versaler och sammanskrivningar jämte interpunktion och kommatering moderniserats. På det stora hela har den ursprungliga stavningen emellertid behållits. Men man frågar sig om det inte varit bättre att konsekvent behålla den gamla stavningen och versalanvändningen.

I en inledning sätts protokollet in i sitt tidshistoriska sammanhang. Uppgifterna har till största delen hämtats från äldre litteratur, främst då Carl Gustaf Malmströms arbete från 1897 och Fredrik Lagerroths från 1934. Vidare har utgåvan försetts med person-, sak- och ortregister, vilket är till stor hjälp, samt sju väl valda bilagor till protokollen. Det finns dock en del egendomligheter i sakregistret, exempelvis uppslagsorden "tysk-romerska kejsarliga hovet" och "katolicism". Det fanns ett "heligt romerskt rike av tysk nation", vanligen kallat det tysk-romerska riket, ett löst statsförbund med en av de tyska kurfurstarna vald kejsare i spetsen. Men det fanns inget tysk-romerskt kejsarhov. Vad som avses är det kejsarliga hovet i Wien, vilket i protokollet kallas kejsarliga hovet eller wienerska hovet. Kejsarvärdigheten innehades sedan länge av huset Habsburg. Termen "ka-

tolicism" tillhör liksom andra -ismer 1800-talets begreppsvärld och syftar på den katolska religionen som livsform och politisk-kulturellt system. I protokollet står katolsk och de katolska.

Vad tas då upp i dessa riksdagsprotokoll? Då riksdagen inleddes rådde fred i Sverige, men efterverkningarna av kriget med Ryssland gjorde sig fortsatt gällande. Många debatter handlade därför om bördan av inkvarteringar, om missväxt, dyrtid och annan materiell nöd; det uppges att även prästfamiljer hade måst blanda bark i brödet. Denna nöd aktualiserade frågan om brännvinsbränningen och dess konsekvenser för landets hushållning, och många prästmän argumenterade för restriktioner både mot spritimport och mot husbehovsbränning. Flertalet av ledamöterna i prästeståndet sympatiserade med mössorna, vilket ibland framtonar i protokollen. Tjänsteärenden är en annan stor ärendegrupp. Det kan här handla om allt från tjänstetillsättningar till ledighetsansökningar. Så anhöll exempelvis biskop Beronius i Kalmar om befrielse från riksdagsarbetet med hänvisning till att han till följd av sjukdom i familjen inte kunde undvaras hemma. Hans begäran tillstyrktes. Här framträder riksdagsarbetet mer som en tung plikt än som en möjlighet att utöva makt och inflytande.

En fråga som ägnades stort intresse var utländska undersåtars religionsfrihet. För svenskar var det inte tillåtet att tillhöra någon annan religion än den evangelisk-lutherska. Men för att underlätta arbetskraftsimport hade de maktägande hattarna 1741 genomdrivit att englikaner och reformerta invandrare ägde rätt att utöva sin religion i Sverige. Vid den här aktuella riksdagen hade man att ta ställning till en anhållan om katolikers rätt att få utöva sin religion samt till ett förslag från en företrädare för adelsståndet om införande av religionsfrihet. Inom prästeståndet ställde man sig givetvis avvisande till dessa förslag. Debatten ger en intressant inblick i tidens religionsdiskurs men också i prästeståndets historieber. Från prästeståndets sida hänvisade man i sin argumentering sålunda inte bara till behovet att värna landets religiösa enhet utan också till kalvinisternas framfart under Cromwell, avrättningen av Karl I och till den katolska kyrkans upprepade försök att återföra Sverige till den katolska tron. Vidare anför en rad exempel på katolsk proselytverksamhet i samtiden. I andra sammanhang diskuteras förföljelser av "lutherska" trosbekännare i katolska länder och vikten av att bistå dessa. Men att ömsesidig tolerans kunde vara en lösning ville man inte erkänna. Man resonerade i stället i termer av sann och falsk religion – och det var endast den sanna, alltså den evangeliska, som ansågs äga existensberättigande.

Kort sagt: dessa riksdagsprotokoll innehåller många intressanta upplysningar och kan säkert bli till stor nytta för forskningen.

Yvonne Maria Werner

Maria Sundkvist, *Klassens klasser: gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846–1996*, Stockholm: Carlssons bokförlag, 2006. 187 s.

Exklusivitet, pennalistiska inval, hemliga riter och insignier är förmodligen inte företeelser som man främst associerar med den svenska kommunala gymnasieskolan. Det var dock vad Maria Sundkvist fann då hon så sent som i mitten av 1990-talet undersökte gymnasieföreningar vid två skolor i en svensk stad. Hon ville ta reda på vad som händer när en skolform går från exklusivitet till att omfatta i stort sett alla i en ålderskategori.

Läroverken var länge en arena för välbärgad ungdom och fram till 1920-talet dessutom en alltigenom manlig värld. Den borgerliga manligheten präglades således de första gymnasieföreningarna, varav den äldsta i Sundkvists material grundades redan 1864. Eleverna vid stadens läroverk var dock länge så få att föreningarna ibland hade svårt att rekrytera ett tillräckligt antal medlemmar. Men stora strukturella förändringar stod för dörren: Under 1960-talet omformades läroverk och yrkesskolor till gymnasieskolor samtidigt som elevgruppen växte och diversifierades. På 1990-talet började så många som 98 procent av alla 16-åringar i en gymnasieskola som enligt den nationella skolpolitiken skulle sträva mot likhet.

Gymnasieföreningarna överlevde övergången från läroverk till gymnasieskola men inte utan vissa förändringar. Medlemmarna såg och betedde sig inte längre som ansvarstagande borgerliga män utan som oansvariga ungdomar. Samtidigt är det enligt Sundkvist tydligt hur en borgerlig kultur ändå förvaltades av föreningarna genom exempelvis trerättersmiddagar, kostymer och deklamation av svensk dramatik och musik.

Men gymnasieföreningarna var inte längre till för alla. Under den tid då läroverksstudier var fåtalets privilegium engagerades flertalet i gymnasieföreningar. När majoriteten av svenska ungdomar i en årskull började i gymnasieskolan var situationen den omvända – medlemskap i en gymnasieförening blev en särskiljande mekanism. Bland den stora skaran manliga och kvinnliga elever utsågs vid 1990-talets mitt ett fåtal till medlemmar som senare valdes in under rituella och ofta förnedrande former. Som Sundkvist klart visar kan alltså skolpraktik och skolpolitik gå stick i stäv.

Sundkvist baserar sina undersökningar på handlingar från två gymnasieföreningars arkiv och på intervjuer med medlemmar från ett flertal föreningar. Intervjuerna genomfördes under mitten av 1990-talet med informanter från både kvinnliga och manliga gymnasieföreningar. De skriftliga källorna omfattar däremot endast de manliga föreningarnas verksamhet. För att skydda sina informanters integritet väljer författarinnan att inte röja deras namn. Detsamma gäller för namnet på den stad, de gymnasieskolor och de föreningar som berörs.

Bland källorna är manliga gymnasieföreningar starkt överrepresenterade och

till största del bygger undersökningarna på handlingar från de två föreningar som i studien kallas Harpan och Fanan. Som material för att belysa kvinnliga gymnasieföreningar har Sundkvists endast sina egna intervjuer från 1990-talet. Boken hade med andra ord kunnat tjäna på en annan titel. *Klassens klasser* handlar lite om gymnasieföreningar i allmänhet, men mycket om hur en manlig elit har organiserats och omskapats inom ramen för gymnasieföreningar och det svenska utbildningssystemet. Författarinnan framhåller visserligen redan inledningsvis att studien handlar om män, men det kunde med fördel ha visats tydligare i såväl titel som disposition.

Sundkvist har dock aktivt valt att inte se kön som en överordnad kategori. För att beskriva och förklara maktordningen i utbildningssystemet används begreppet intersektionalitet. Med det menas att kategorier som kön, ålder och social klass är beroende av varandra i skapandet av maktrelationer. Dessa kategorier har också delvis använts för att strukturera studien. Det fungerar, men i min mening hade den här, till omfånget föga omfattande studien tjänat på ett snävare fokus, i synnerhet som källmaterialet tycks fungera bäst för att besvara frågor som rör kön. Till exempel visar Sundkvist i en intressant delundersökning hur bilden av kvinnan i gymnasieföreningarnas handlingar förändrades då kvinnor gavs tillträde till läroverken. Givande är också undersökningen kring "antiföreningens" uppror mot gymnasieföreningarnas heteronormativa manlighet.

Bokens största förtjänst är att Sundkvist visar på en rad motsägelser i det svenska utbildningssystemet som tidigare inte uppmärksammats i vidare utsträckning. Gymnasieföreningarna har med skolledningars goda minne, trots att de inte är öppna för alla, i decennier fått ta stor plats i skolans offentliga rum genom att utnyttja lokaler, anslagsplatser och undervisningstid för inval av nya medlemmar. Medlemmar som, vilket Sundkvist också visar, även i vår tid framför allt rekryteras från en privilegierad samhällsgrupp.

Sara Hansson

Carin Israelsson, Kor och människor: nötkreatursskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914, Hedemora: Gidlunds förlag, 2005. 309 s.

Det har kommit en avhandling som behandlar nötkreatursskötselns utveckling under industrialiseringen, skriven av Carin Israelsson och framlagd vid Institutiet för agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet. Bokens upplägg följer ett något statiskt dikotomiskt schema. Detta skulle kunna indikera att författaren har låst fast undersökningen i en negativ och tråkig tvåpolsanalys, men så är inte fallet. Tvärtom fungerar det överraskande bra och författaren undviker skickligt de metodologiska och narrativa blindskär som skulle ha kunnat lägga sig i vägen med ett sådant förfaringsätt.

Författaren har studerat herrgården Krusenberg och ett flertal småjordbruk med nötkreatursbesättningar i främst Alsike socken och dessutom har hon använt Ultuna lantbruksskolas eget gårdsarkiv i analysen. För att få djupare kunskap om kornas skötsel har hon använt sig av de etnologiska undersökningar som gjordes under 1930- och 1940-talet av Nordiska museet, vars utsända frivilliga intervjuare samlade in erfarenheter som man befarade annars skulle gå förlorade. Ett helt kapitel används till en noggrann källkritisk analys av detta material. Vad blev då resultaten av denna gedigna forskningsinsats?

Avhandlingen visar bland annat att kon under den undersökta perioden fick en mycket viktigare roll i den ekonomiska och sociala strukturomvandling som Sverige genomgick med industrialisering och urbanisering än vad den haft i tidigare perioder i historien. Den väldiga sociala omvälvning som det pågående samhällsbygget tvingade fram, ledde bland annat fram till att en ny mejerimarknad skapades, något som visats i andra undersökningar av exempelvis Mats Morell och Kirsti Niskanen.¹

Den nya mejerimarknaden påverkade också korna: de utfodrades bättre, flyttades in i nya ladugårdar och omsvärmades för sin betydelse för landets export och det pågående samhällsbygget. Men det kanske mest intressanta i Carin Israelssons forskning är att hon visar att det samtidigt fanns ett stort antal besättningar på en eller två kor, som ägdes av fattiga människor som varken hade möjlighet att odla eller köpa det foder som var nödvändigt för att kunna producera ett överskott till försäljning. Där bedrevs i stället nötkreatursskötseln under så resursknappa förhållanden, med undernärda kor och låg mjölkavkastning, att det var svårt att ens täcka hushållets behov. Men för de fattiga betecknade kon en form av social och ekonomisk trygghet. Den som hade en ko var inte riktigt fattig.

Detta parallellsystem har inte uppmärksammats i någon större utsträckning av tidigare forskning. En orsak till detta som anges i boken är att de många små besättningarna delvis doldes i den officiella statistiken; de räknades ofta in bland korna på den större gård där de fattigas stugor var belägna. Detta borde tidigare forskare ha insett och här tycker jag att författaren förhåller sig väl diplomatiskt mot tidigare undersökningar. Men Carin Israelsson skall ha all heder för att hon har blottlagt detta system för oss. Hon hade dessutom kunnat ta upp det enkla faktum att man i tidigare historieskrivning gärna glömt bort sådant som inte passat in i den moderna svenska välfärdsstatens framstegstänkande.

De konkreta förhållandena i denna dikotomi som redovisas detaljerat i avhandlingen pekar på slående skillnader i skötsel, mjölkavkastning, ladugårdsmiljö och utfodring av kor i olika besättningar. Det framgår också att dåtidens boskaps-

1. Mats Morell, *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945*, Det svenska jordbrukets historia, 4, Stockholm, 2001; Kirsti Niskanen, "Då mjölken blev lönsam: ett agrart hantverk växer till en industri", i Bo Larsson, *Bonden i dikt och verklighet*, Stockholm 1993.

skötsel var mycket tidsödande och arbetskrävande, såväl på torp som på herrgårdar, och att skötseln och ansvaret för korna följde kvinnorna under hela livet, från tidig morgon till sen kväll.

De källor Carin Israelsson har utnyttjat är till största delen gårdsarkiv, bouppteckningar, etnologiska frågelistor, husförhörlängder och äldre jordbruksstatistik. Den källkritiska analysen är imponerande djup, bred och kreativ. Hon har till och med gjort personliga minnesexperiment med sig själv som försöksperson för att se hur mycket man minns av vardagslivet med respektive utan hjälp av frågelistor.

Sammantaget har Carin Israelsson åstadkommit en mycket intressant och bra bok med betydelsefulla nya resultat. Dessutom pekar hon framåt mot nya intressanta forskningsuppslag i skärningspunkten mellan husdjursavel och industrialiseringsprocess. På så sätt har författaren plöjt ny mark på Clios fält. Avhandlingen har ett lättillgängligt språk och formalian är problemfri. Genom hela boken känner man författarens intresse för och kärlek till ämnet i allmänhet och kor i synnerhet.

Stefan Reutersjö

Birgit Petersson, *Från journalist till murvel: journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*, Göteborg: Nordiskt informationscenter för medie- och kommunikationsforskning, 2006. 452 s.

När historiedocenten Birgit Petersson sökte och fick forskningsmedel 1992 från HSRF, ville hon studera journalistyrkets väg från murvel till journalist. Bokens titel blev i stället den omvända: från journalist till murvel. Hur detta kommer sig kan vi läsa om i Peterssons nya och digra bok.

Generellt kan sägas att boken har mera bredd än djup, även om det sista kapitlet är riktigt bra. Petersson skildrar förra sekelskiftets tidningsmän, så kallade bladnegrer eller murvlar, som försökte höja sin status och sitt anseende, delvis genom att kalla sig journalister. Svenska Journalistföreningen (SJF) blev exempelvis namnet på den år 1901 bildade organisationen för tidningsmännens strävan efter högre anseende.

Peterssons undersökning vill belysa när journalisternas professionaliseringsprocess började och hur den har gått till. En central fråga för Petersson är vilka strategier de svenska journalisterna använt sig av – renodlat professionella, fackliga eller både och? Denna frågeställning bottenar i den professionsforskning som började med sociologen Frank Parkin 1979 och innebär att professioner vill avgränsa sig nedåt och höja den egna gruppens anseende, medan fackliga strategier är mer inriktade på klasskamp och kortsiktiga materiella fördelar. De teoretiska verktyg Petersson begagnat är de gängse inom professionsforskningen, vilka pre-

senteras på ett pedagogiskt klartänkt sätt, utan att de utsätts för kritik och omvandlas eller utvecklas till något nytt.

Inte förvånande blir också en slutsats att journalisterna använt sig av såväl fackliga som professionella strategier, vilket anses vara vanligt för så kallade semi-professioner. På vilket sätt detta gjorts redogörs för i en stor del av boken. Över ett par hundra sidor bjuds läsaren på journalisternas väg mot professionalisering under 1900-talet.

Två av de mer intressanta kapitlen kommer på slutet och behandlar frågan om högskoleutbildning för journalister och de etiska frågorna. Här bränner det till ordentligt i relation till frågan om journalisternas professionalisering. Utbildning och etiska överväganden eller yrkesideal är viktiga beståndsdelar inom professionaliseringsprocesser eftersom de bidrar till att konstruera yrkesgrupper.

Det sista sammanfattande kapitlet är i mitt tycke det bästa, eftersom Peterssons egna tolkningar här tydliggörs. Hon slår fast att journalistyrkets anseende och status ökat sedan SJF:s grundande. Det är numera trängsel vid intagningarna till landets journalistutbildningar. Dock saknar allmänheten ofta förtroende för journalisterna på grund av bristande etiska överväganden inom yrkeskåren. Petersson skriver vidare att det finns en viktig invändning med demokratiska förtecken mot journalistyrkets professionalisering: alla, inte endast en elit, skall ha tillgång till det fria ordet. Krav på "journalistlegitimation" skulle stänga ute flertalet.

Avslutningsvis vill jag lyfta fram att Birgit Petersson åstadkommit ett välskrivet och empiriskt gediget arbete om journalisternas professionaliseringsprocess. Den historiskt intresserade får något att bita i och i synnerhet journalister får tillfälle att upptäcka delar av sitt yrkes historia. Boken beskriver väl journalisternas kamp mot högre status, anseende och legitimitet i 1900-talets Sverige. Ett plus även till att kvinnliga journalisters ofta dolda historia lyfts fram.

Den teoriansknytning som finns är god, men får relativt litet utrymme och skulle ha kunnat diskuteras mer, gärna med återkoppling till och kritisk diskussion av de teoretiska verktygen. Exempelvis skulle idén om att alla skall ha tillgång till det fria ordet kunnat ha vänts mot olika professionsteorier och prövats deras begränsningar. Kan en yrkesgrupp professionaliseras utan denna form av utestängning? Kanske kunde även frågan om journalister och berömmelse eller kändisskap ha diskuterats i relation till allas tillgång till det fria ordet och hur fritt det är och för vem. Om alla snart kan tala fritt ut i cyberrymden – vem är det då vi lyssnar till?

Av murveln blev så småningom en journalist och inte tvärtom. Numera är murvel en hederstitel snarare än en nedsättande term för journalister som det var för hundra år sedan.

Tomas Matti

Daniel Lövheim, *Att inteckna framtiden: läroplansdebatter gällande naturvetenskap, matematik och teknik i svenska allmänna läroverk 1900–1965*, Uppsala studies in the history of ideas 33, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2006. 225 s.

Daniel Lövheim tar i sin idéhistoriska avhandling utgångspunkt i den rad av larmrapporter som hävdar att Sverige hotas av en brist på naturvetare och tekniker. Samtidigt lyfter han fram olika försök att öka intresset för naturvetenskap och teknik bland dagens ungdom. Lövheim konstaterar att sådana larmrapporter inte är något nytt; liknande diskussioner har blossat upp vid olika tillfällen under 1900-talet, ofta i samband med läroplansreformer.

För att studera de föreställningar och värderingar som präglat dessa diskussioner undersöker Lövheim utbildningsdebatten i anslutning till tre större reformer (1902–1905, 1933–1935, 1960–1965). Syftet med studien är trefaldigt. Författaren intresserar sig inte bara för olika föreställningar om de aktuella skolämnena. Han vill även synliggöra bakomliggande uppfattningar om naturvetenskap och teknik samt blottlägga eventuella trender. Vidare poängterar Lövheim att han inte i första hand är intresserad av hur skolan förändrades. Snarare vill han använda sina resultat för att belysa hur debatten om läroplanerna påverkade synen på matematik, naturvetenskap och teknik. Särskilt intresse riktas mot vad Lövheim kallar ”berättelser om naturvetenskap, matematik och teknik”, vilka ofta bygger på debattörernas bild av framtidens krav på människan. I de empiriska studierna identifierar Lövheim tre olika offentliga arenor – en politisk, en pedagogisk och en kulturell – där reformerna debatterades. Det empiriska materialet blir således minst sagt mångskiftande. De analyser som presenteras bygger på propositioner, motioner, utskottsbehandlingsprotokoll, debattprotokoll, konseljakter, tidskrifts- och tidningsartiklar, debattböcker, pamfletter samt i viss mån även memoarlitteratur och brev.

Debatterna redovisas kronologiskt och Lövheim leder läsaren genom de olika inläggen i riktning mot de slutgiltiga besluten. Läsaren blir därigenom varse den många gånger krokiga väg som läroverksreformerna färdades innan de sjösattes. Detta blir i slutändan en av avhandlingens huvudpångar. Lövheim ifrågasätter nämligen den tidigare forskning som hävdade att 1905 års ökning av den naturvetenskapliga ämnesgruppens timtal skulle vara ett resultat av samhällets industrialisering och en tydlig omsvängning i synen på skolans syfte. Lövheims studie visar i stället att reformens formuleringar inte var ett uttryck för någon allmänt spridd uppfattning rörande läroverkets roll i samhället, utan snarare resultatet av en hård kamp mellan aktörer på de aktuella arenorna.

En liknande kamp återfinns i de diskussioner som fördes i samband med 1933 års stadga. Denna gång slutade konflikten emellertid i en tillbakagång för de naturvetenskapliga ämnena, särskilt matematiken och biologin fick stryka på foten.

Jämfört med 1905 gör Lövheim en annan tolkning av bakgrunden till beslutet. För medan debatten runt sekelskiftet 1900 främst ses som ett resultat av naturvetarnas kampanjer, tas 1933 års stadga till intäkt för att 1930-talet inte kan betraktas som en brytningstid präglad av en rationalitetsdiskurs.

Naturvetenskapens betydelse i den svenska skolan blev än mer tydlig under decennierna efter andra världskriget. Då kopplades de aktuella ämnena även till landets ekonomiska utveckling. Detta märks bland annat i de diskussioner som fördes om hur gymnasiets platser skulle fördelas mellan olika linjer. I dessa diskussioner spelade framtidsvisionerna en stor roll och med stöd i något som närmast kan beskrivas som en kapprustningsretorik argumenterades för behovet av att utbilda tekniker och naturvetare.

Trots författarens matnyttiga genomgång av de aktuella debatterna gör avsaknaden av tydliga utgångspunkter att framställningen sällan lyfter sig över en rent deskriptiv horisont. De teoretiska utgångspunkter som inledningsvis utlovas sträcker sig inte längre än till en allmänt hållen diskussion av läroplansteori och tidigare forskning på det vetenskapshistoriska området. De analytiska kategorier som används – eller argumentationsresurser, som Lövheim väljer att kalla dem – blir därmed snarare att betrakta som empiriska observationer hellre än teoretiska utgångspunkter.

Studien hade vunnit på en närmare undersökning av de olika arenor som diskussionerna fördes på. Som debatterna visar var det många gånger fråga om en kamp mellan olika aktörer som intog framträdande positioner på det fält de var verksamma inom. Betydelsen av sådana strider kan svårigen förstås utan en närmare analys av såväl dessa fält som de aktuella aktörernas positioner.¹

Oaktat det faktum att författaren inte i första hand intresserar sig för läroverket i sig ges läsaren en god inblick i skolformens bakgrund och utveckling i relation till föreställningar om naturvetenskap. Lövheims avhandling bör därför ses som ett viktigt bidrag till forskningen om det svenska utbildningssystemet och förhoppningsvis kan hans resultat inspirera till en revitalisering av utbildningshistorisk forskning i allmänhet.

Esbjörn Larsson

1. För en alternativ modell för att studera uppfattningar om matematik utifrån debattörernas sociala position, ställningstaganden och strategier, se Sverker Lundin, "Matematikens betydelse", i Mikael Börjesson m.fl. (red.), *Fältanteckningar: utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Uppsala 2006, s. 371f.

Ingrid Nordström, *Det kommer att gå bra för er: kvinnor i Stockholmsromaner omkring 1920*, Stockholm: Stockholmia Förlag, 2005. 175 s.

1920-talet var en social brytningstid då livsvillkoren för många kvinnor ändrades genom rösträtten och reformer rörande arbetsliv, äktenskap och föräldraskap. Mellankrigstiden kännetecknades av större frihet och modernitet samtidigt som gamla värderingar levde kvar, vilket avspeglades i tidens litteratur.

I boken *Det kommer att gå bra för er*, utgiven av Kommittén för Stockholmsforskning, analyserar etnologen Ingrid Nordström fem romaner av kvinnliga författare som skildrar 1920-talets Stockholm. Analysen disponeras utifrån romanerna i fem kapitel. Skildringarna utgår från ensamstående kvinnor som bor eller söker sig till Stockholm för sin försörjning. Kvinnornas livsvillkor speglas genom skillnader i klass, härkomst och position i samhället.

I Elin Wägners *Kvarteret Oron* möter vi friherrinnan Brita Ribing som förlorat sin ställning då hennes alkoholiserade man dog. Hon upptäcker att han gjort av med deras förmögenhet på sprit och tvingas flytta för att kunna få ihop till sitt levebröd. I Anna-Lena Elgströms *Myrstacken* träffar vi Berta som råkar i konflikt mellan fattigdom och lyxliv. Hon eldar i desperation upp sin älskade kolonilott för att få ut en brandförsäkring. Gerda Spant i Marika Stiernstedts *Fröken Liwin* är i sin tur är en ogift yrkesarbetande kvinna som hamnat i konflikt mellan sin karriär och sitt privatliv. Hon är framgångsrik i yrkeslivet men förtvivlad på grund av den förlorade kontakten med sin oäkta dotter, som växer upp i en fosterfamilj. I Gurli Hertzman-Ericsons *Huset med vindskuporna* skildras klassmotsättningar, då huvudpersonen Lena väljer bort äktenskap och ekonomisk trygghet med fästmannen Lennart för att ta hand om den försummade pojken Tom, som hon bor granne med. I den sista romanen, Maria Sandels *Droppar i folkhavet*, träffar vi den fattiga, ogifta arbetarkvinnan Gerda som försöker uppfostra och sköta om sin dotter trots en utsatt situation.

Nordström arbetar utifrån en etnologisk tolkningsram, "upplevd verklighet", där skönlitteraturen har en viktig ställning. Genom att studera 1920-talets litteratur får vi visserligen inte veta hur den dåtida verkligheten såg ut, men vi kan få en känsla för hur livet och miljön kunde gestaltas. En styrka är, enligt Nordström, att romanerna ger uttryck åt samtida värderingar, där möjlighet till efterhandskonstruktioner inte finns.

Centrala teman i analysen är Stockholmsmiljön, sociala roller, identitet och synen på manligt och kvinnligt. Stockholmsmiljön färgläggs så att dagens läsare ges möjlighet att skapa sig en bild av romanfigurernas Stockholm. I beskrivningen av Lena Invenius och fostersonen Toms kvarter kan man känna doften av innergården med dess brunrandiga murar, mögelfläckar på tapeterna och smutsiga fönster. När Sonja Carell från *Huset med vindskuporna* promenerar "elegant och chic" på gatan förbi butikerna kan man se stadens olika ansikten speglade utifrån

hennes sinnesstämning. De sociala rollerna karakteriseras väl genom Brita Ribing. Trots att hon förlorat sin ställning behåller hon sin förfining och skulle aldrig använda likadana spetskragar eller tycka om samma mat som kvinnorna hon arbetar och bor med. Genom identiteten lyfts kvinnornas syn på sig själva, sina relationer och sin sociala tillhörighet fram. Nordström fångar genomgående synen på manligt och kvinnligt, till exempel i fråga om Gerda Spants klädstil, som karakteriseras som närmast manlig. Det var vanligt att självständiga kvinnor distanserade sig från elegansen hos vanliga kvinnor genom att använda strama, enkla kläder.

Nordström har ett säkert grepp om forskningsläget, i synnerhet det teoretiska, och god kännedom om den undersökta tidsperioden. För att konkretisera analysen använder Nordström romanutdrag, bilder och illustrationer. Illustrationerna och bilderna är övertygande och kompletterar författarens diskussion väl. Dock analyseras ibland karaktärer och händelser som inte presentats, vilket skapar förvirring för en läsare som är obekant med källmaterialet. Bokens största förtjänst är att Nordström åskådliggör hur vardagligt liv och miljöer kunde se ut under tidsperioden. Hon visar med eftertryck att romanen kan vara en viktig källa för att komma åt en möjlig verklighet. Boken är dessutom lättläst.

Det kommer att gå bra för er är läsvärd för alla som är intresserade av genusrelationer och Stockholmsmiljöer, men också för den som vill fånga en genuin känsla för livet och närmiljön för kvinnor i 1920-talets Stockholm.

Pamela Sjödahl

Roger Johansson, *Ådalen 1931 – minuterna som blev historia: metodbok till en digital dokumentsamling*, Lund: Studentlitteratur & Riksarkivet/SVAR, 2006. 205 s. + CD-skiva.

Detta är det första svenska läromedel i historisk metod som tillhandahålls dels som en CD-skiva med ett stort antal inskannade arkivhandlingar, dels som en bok med kommentarer och övningar till dokumenten. SVAR förtjänar ett tack från historikersamhället för sitt goda initiativ och även en gratulation till det spännande ämnesvalet, som förhoppningsvis bidrar till att öka intresset för produkten. Skottlossningen i Lunde på Kristi himmelfärdsdag 1931 väcker ju fortfarande starka känslor, något som tydligt framkom då 75-årsminnet högtidlighölls.

Det är som sagt lovvärt att ett läromedel av detta slag framställts. Det bör dock understrykas att något snabbt genombrott för denna typ av arkivtillgängliggörande knappast är att vänta. Sådana här projekt är nämligen kostsamma och tidsödande. Det beror inte på tekniken, som är väl utvecklad, utan på att arkivhandlingar allmänt sett är unika, ömtåliga och ordnade på ett sätt som kräver noggranna förberedelser inför varje större digitaliseringsföretag. Ådalen 1931-

projektet har bekostats av offentliga medel avsatta för bevarande av industrisamhällets kulturarv.

Skivan med enligt uppgift cirka 10 000 inskannade dokumentsidor är lättnavigerad och försedd med flera sökvägar. Stickprov tyder på att det stora flertalet dokument – maskin- eller handskrivna såväl som tryckta – återges på ett utmärkt sätt både på datorskärmen och i utskrift. Undantag från denna huvudregel utgörs av några dagstidningssidor, som inte ens med förstoringfunktionens hjälp kan göras mer än hjälpligt läsbara på skärmen och som det knappast alls är meningsfullt att skriva ut. Antalet avbildade dokument är så stort att det är mer än tillräckligt som arkivaliskt underlag för lämpligt avgränsade B- eller C-uppsatser i historia. Men hur stor mängden avbildat arkivmaterial än är, så är den dock resultatet av ett urval. Den forskare som företar en större undersökning av Ådalshändelserna kan knappast inskränka sig till materialet på föreliggande CD-skiva. Givetvis är det dock till oerhörd nytta att ha centrala källor lätt tillgängliga i den egna datorn.

Upphovsman till den kommenterande boken med metodövningar är historikern Roger Johansson. Texten bygger på Johanssons doktorsavhandling *Kampen om historien. Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* (2001; recenserad av Bo Stråth i *Historisk tidskrift* 2003:4). Att författarens politiska sympatier ligger hos de Moskvatrogna kommunisterna och inte hos socialdemokraterna, för att inte tala om något av de borgerliga partierna, framgår till exempel när uniformerade kommunister uppskattande omtalas som "Röd Front-kämpar" (s. 132).

Bokens tyngdpunkt ligger i källkritiska övningar, som inte bara omfattar det skriftliga materialet utan också fotografier och intervjuer. De flesta av Johanssons övningar synes utmärkta och borde kunna bli till glädje för landets undervisande historiker och deras studenter. Andra verkar mindre genomtänkta. Hur meningsfullt är det att i dag göra "en intervju med några äldre kvinnor och fråga varför de tror att kvinnorna 1931 är så osynliga i insamlingslistorna" för Ådalsoffrens efterlevande (s. 130)? Något som överlag kännetecknar övningarna är att Johansson generöst bjuder på färdiga frågor till materialet men är återhållsam med anvisningar om kompletterande källor och litteratur. Exempelvis uppmanas studenten i en övning att försöka hänföra talarna i riksdagsdebatterna 15–16 maj 1931 till rätt politiskt parti. Talarnas anföranden kan studeras i de på CD-skivan tillgängliga protokollen. Dock ges inga upplysningar om var man kan få en översikt av riksdagsgrupperna eller kontrollera den enskilda ledamotens partitillhörighet, som på den tiden inte framgick av debattprotokollen. Övningens pedagogiska värde hade väl knappast minskats genom tips om relevant handboks litteratur.

Det finns en del egendomligheter i Johanssons framställning av periodens politik och politiska institutioner. På ett ställe upplyses alldeles riktigt om att den framträdande Kramforskommunisten Axel Nordström sedermera blev riksdags-

man för Sveriges kommunistiska parti, men hur rimlig är bedömningen att han därigenom blev "en del av landets högsta politiska ledning" (s. 64)? Nordström satt i andra kammaren 1937–1940 och 1945–1948, men detta var under en tid då riksdagens kommunister hölls kort och längre än till ett suppleantskap i bankoutskottet nådde han aldrig. I tabellerna på sidan 72, varav den ena avser partifördelningen i riksdagens båda kamrar 1929 och 1933 (ej som angivet 1928 och 1932), sammanförs frisinnade och liberaler under beteckningen "liberaler". Det må vara hänt. Men eftersom det sker utan förklaring blir den som saknar förhandskunskap om epokens partier sannolikt en smula förvirrad. Han måste nämligen fråga sig vad som blivit av statsministern och riksdagsmannen C. G. Ekman, vilkens partitillhörighet på föregående sidor helt korrekt angivits som frisinnad. Och varför kallas andrakammarhögerns ledare Arvid Lindman för "högerns talman" (s. 99)? Någon sådan post har aldrig funnits och talman i riksdagen var inte Lindman, vare sig förr eller senare.

Intrycket av SVAR:s digitaliseringsarbete är mycket gott, men Roger Johanssons anslutande bok väcker en del invändningar. Framst därför att det innefattar en omfattande och välredigerad källutgåva är detta läromedel en glädjande nyhet för alla som hyser intresse för mellankrigstidens svenska historia.

Björn Asker

Ingvar Körberg, *Förnyelsen: sparbankernas historia 1945–1980*, Stockholm: Ekerlids förlag, 2006. 445 s.

Sparbankerna är i dag de äldsta existerande bankerna på den svenska finansmarknaden, med rötter tillbaka till det tidiga 1800-talet. Visserligen är sparbankerna i dag helt väsensskilda organisationer mot vad de var för ett par decennier sedan, men ändå tror jag att många, särskilt ur äldre generationer, har en djupt rotad uppfattning om vad som skiljer sparbankerna från andra typer av banker. Den starka lokala förankringen och utrymmet för icke-kommersiella intressen, eller med andra ord sparbankernas filantropiska karaktär, är två sådana särdrag. Det som Ingvar Körberg beskriver är hur dessa grundläggande värderingar inom sparbanksrörelsen medvetet byttes ut mot andra normer, där ledorden i stället varit ökad storskalighet, ökad centralisering och en allmänt sett ökad grad av kommersialisering. Den tidigare tydliga kontrasten mellan sparbankerna och de av naturliga skäl mer ensidigt vinstinriktade affärsbankerna, suddades därmed gradvis ut. Huruvida denna likriktning av det svenska bankväsendet har varit av godo eller av ondo lämnar jag till andra att bedöma, men uppenbart är att det uråldriga mottot "all banking is local" inte på något sätt är dött. Det faktum, att många lokala sparbanker som valt att stå utanför jätten Föreningssparbanken/

Swedbank har varit mycket framgångsrika på sina lokala och regionala marknader under senare år, är en sådan indikator. En storbank som anspelar på det lokala i sin framtoning och marknadsföring är Danske Bank. Genom att använda firmamamn som använts tidigare men som övergetts av sina tidigare ägare har Danske Bank nu mycket lyckosamt lanserat till exempel Uplandsbanken och Wermlandsbanken för att ta några exempel. Uppenbarligen finns det än i dag ett ekonomiskt värde i att framhäva det lokala när man bedriver bankverksamhet.

Boken är huvudsakligen kronologiskt uppbyggd där de viktigaste strukturella förändringarna under respektive decennium behandlas ingående. Körberg visar hur sparbankerna var en betydelsefull beståndsdel i den socialdemokratiska ekonomiska politiken under efterkrigstiden. Den finansiella marknaden var i ännu högre grad än andra delar av det inhemska näringslivet föremål för ingående statlig reglering och direkt styrning. Finansmarknadens aktörer skulle underordnas de centrala ekonomisk-politiska målen om fortsatt industrialisering, urbanisering och full sysselsättning. Sparbankerna förväntades därför till exempel uppfylla vissa noggrant utvalda samhällsekonomiska plikter, inte minst vad avsåg finansieringen av det ambitiösa bostadsprogrammet. Och till stora delar var sparbankerna också lyckosamma med att fullfölja de uppgifter som ålades dem; sparbankerna, med bolåneinstitutet Spintab, tillhör fortfarande Sveriges allra största långivare till fastigheter och bostäder.

Till de allra bästa avsnitten i boken hör avsnitten om den förändrade lagstiftningen, som resulterade i 1968 års banklagar. Med dessa lagar jämställdes i praktiken sparbanker, föreningsbanker och affärsbanker vad gällde den typ av verksamhet respektive bank fick bedriva. I formell juridisk mening var det därmed möjligt för sparbankerna att konkurrera med affärsbankerna, precis som man önskat. I praktiken satte dock riksbanksregleringen, som inte förändrades förrän i mitten av 1980-talet, krokben för den snabba omvandlingsprocess som många sparbanksdirektörer önskade sig. Först när hinder som till exempel utlåningstaket avlägsnades, vilket ägde rum i november 1985, kunde sparbankerna expandera i en snabbare takt, en takt som i efterhand visade sig alltför snabb i många fall.

Men *Förnyelsen* är framför allt en berättelse om starka män med stora visioner, starka viljor och ibland hårda nypor. Enligt det sätt Körberg presenterar sin historia berodde sparbankernas omvandling, som ofta var nog så framgångsrik i relation till de andra bankerna, på att ett litet antal centralt placerade personer hade visioner om förändring, och framför allt, en vilja och förmåga att genomdriva dessa förändringar. Med ett med tiden allt större nätverk bestående av personer inom och utom akademi och näringsliv lyckades personer som Sven G. Svensson, tillsammans med andra unga akademiker föra in ett mer visionärt och framåtblickande tänkande i den ganska ålderdomliga och traditionsbundna sparbanksrörelsen.

Av de tre böckerna om sparbankernas omvandling under efterkrigstiden som Körberg skrivit (se också *Ekluten*, 1999, och *Fusionen*, 2003) är *Förnyelsen* utan tvekan den bästa, åtminstone sett i ett mer vetenskapligt perspektiv med dess krav på källkritik och objektivitet. En anledning är det faktum att Körberg i denna bok i huvudsak varit tvungen att förlita sig på skriftligt källmaterial, såsom protokoll och interna promemorior, och inte som i de tidigare böckerna huvudsakligen på intervjuer och egna erfarenheter. Framställningen i *Förnyelsen* blir därför i mina ögon avsevärt mindre tendentiös och mer fokuserad på faktiska och empiriskt belagda sakförhållanden än de tidigare utgivna *Ekluten* och *Fusionen*.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att Ingvar Körberg med *Förnyelsen* ger en mycket lättläst och läsvärd beskrivning av de svenska sparbankernas omvandling under efterkrigstiden. Man måste dock hålla i minnet att Körbergs perspektiv är strikt inomorganisatoriskt och individfokuserat. Det saknas också mycket kvantitativ och kvalitativ information, det statistiska underlaget är bristfälligt och avsaknaden av kritiskt perspektiv gör sig påmind alldeles för ofta för att man, såsom Körberg själv, skall kunna dra slutsatsen att det är de svenska sparbankernas historia som beskrivs. Däremot ger *Förnyelsen* inträngande beskrivningar av hur en organisation och dess ledning agerar och reagerar på förändrade externa omständigheter och nya affärsmöjligheter, och framför allt hur ideologiskiftet inom den svenska sparbanksrörelsen genomfördes.

Tom Petersson

Andreas Linderoth & Thomas Wegener-Friis (red.), *DDR og Norden: østtysk-nordiske relationer 1949–1989*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005. 363 s.

Det är sällan, mycket sällan, som en stat upphör att existera. Som bekant är statsbildningar av varaktig natur. Icke desto mindre omritades Europas och Asiens karta i samband med Sovjetimperiets sönderfall i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. I den anmälda antologin analyseras en försvunnen stats utrikesrelationer. Som framgår av titeln är det DDR:s, i vardagligt tal Östtysklands, relationer med Norden som står i fokus för undersökningen. Antologin aktualiseras av förhållandet att området endast har ägnats begränsad uppmärksamhet av forskningen.

Det skall med en gång fastslås att det rör sig om en läsvärd, informativ och välskriven antologi. Boken är disponerad på femton kortare uppsatser som i olika perspektiv behandlar DDR:s strävanden efter att nå ett politiskt erkännande som suverän, folkrättsligt erkänd stat. Europa, särskilt Norden, var intressant för DDR. Staten erkändes nämligen inte av länderna utanför östblocket och de nyare statsbildningarna i tredje världen. För DDR var det därför under perioden efter

krigsslutet särskilt intressant att erkännas av grannländerna och att behandlas som en like till konkurrenten Västtyskland, BRD.

Bidragen omfattar tillsammans en mängd olika områden. Bland ämnen som behandlas finns den roll som tidigare landsflyktiga kommunister spelade i det efterkrigstida DDR:s etablerande av kontakter med grannländerna, DDR:s diplomatiska och kulturella relationer med de nordiska länderna, kontakterna mellan Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED, och kommunistiska partier i Norden samt DDR:s spionage och militära underrättelseverksamhet riktat mot Skandinavien.

Läsvänligheten underlättas av att den språkliga framställningen håller hög kvalitet och att texterna är tematiskt stringenta. Att tematik och sakupplysningar, till exempel Hallsteindoktrinen innebär och funktion i det efterkrigstida Europa, tenderar att återupprepas i de enskilda uppsatserna gör mindre. Till fördelarna med likartad tematik i de olika uppsatserna hör att läsaren får klart för sig i vilken mån den östtyska politiken gentemot det alliansfria Sverige och det Finland som tvingats in i Vänskaps-, samarbets- och biståndspakten påminde om politiken gentemot NATO-länderna Danmark och Norge.

Den övergripande framställningen i antologin besvarar frågan hur en officiellt icke-existerande/icke-erkänd stat sköter sin utrikespolitik. Vare sig de olika aktörerna på väst- och östsidan ville eller inte, var DDR en politisk-geografisk realitet som man var tvungen att på ett eller annat sätt ta hänsyn till. I de skilda uppsatserna påvisas systematiskt hur den totalitära DDR-staten mobiliserade olika medel i strävandena efter att föra en egen utrikespolitik och att erkännas som självständig aktör i det internationella umgänget. Handelskontor, resebyråer, kulturinstitut och vänskapsföreningar användes som medel i kampen för att nå ett diplomatiskt erkännande och för att föra den icke-existerande statens utrikespolitik. I stället för att gå den vanliga vägen via ambassader och konsulat var DDR tvunget att använda sig av andra kanaler för att manifesteras statens existens. På ett likartat sätt påvisas hur de olika DDR-institutionerna användes för att sprida SED:s politiska propaganda i de demokratiska staterna. Erkännandet av den östtyska statsbildningen kom först i och med Willy Brandts *Ostpolitik* på 1970-talet. Berlinmuren och invasionen i Tjeckoslovakien kom härigenom att bana vägen för DDR:s erkännande i och med att det demokratiska väst blev tvunget att förhålla sig till den bokstavliga cementeringen av den reellt existerande socialismen och blockindelningen av Europa. Negligeringen av DDR visade sig fruktlös. Det är föga överraskande, men alltid lika tråkigt, att läsa om hur villigt olika grupper och personer på den politiska vänsterkanten i de nordiska länderna arbetade för att tjäna det totalitära DDR:s politiska intressen.

Utöver skildringarna och analyserna av DDR:s utrikespolitiska agerande kan antologin även läsas som en sällsynt illustrativ lärobok i internationell politik. Författarna och redaktörerna gör visserligen inga egentliga ansatser att vilja rela-

tera texterna till teorier om internationell politik. Ändå framskymtar tydligt i de olika uppsatserna hur DDR, en stat med begränsade maktresurser och hårt knuten till Sovjetunionen, kunde föra utrikespolitik med andra medel än de traditionellt diplomatiska. Likaledes illustreras hur BRD agerade för att säkra sitt utrikespolitiska inflytande, det vill säga ett icke-erkännande av DDR, inom ramen för NATO-alliansens militär-politiska samarbete, men även i kontakterna med Sverige och Finland. Dörte Putensens bidrag, "Finland, Förbundsrepubliken, DDR och erkännandefrågan – ett pokerspel med tre parter" kunde ingå som obligatorisk litteratur i kurser om internationell politik. I bidragen illustreras också hur ett regionalt diplomatiskt och säkerhetspolitiskt kluster, BRD-DDR-Norden, fungerade inom ramen för det globala, allt överskuggande, kalla kriget.

Sammanfattningsvis visar antologin hur DDR med olika medel strävade efter att erkännas som en stat bland andra, men hur staten från födelse till död enbart existerade så länge som den sovjetiska armén garanterade dess existens.

Mats Hellstenius